

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Motivace dobrovolníků pracujících v hospici

(na příkladu domácího hospice Cesta domů)

Bakalářská práce

Vypracovala: Elena Germanová

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Pincová

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 22. 06. 2006

.....

podpis

Abstrakt:

Germanová, Elena: Motivace dobrovolníků pracujících v hospici (Na příkladu domácího hospice Cesta domů) /Bakalářská práce/. Universita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce: Mgr. Eliška Pincová, počet stran: 66, počet znaků s mezerami: 126 191

Práce se věnuje problematice lidské motivace, konkrétně motivace dobrovolníků pracujících v hospici. Poskytuje teoretický přehled poznatků týkajících se motivace z perspektivy různých autorů a v empirické části orientační sondu, která zjišťuje motivace u vybraných jedinců. Výzkumný vzorek tvořili dobrovolníci pracující v konkrétním zařízení – v domácím hospici Cesta domů.

Klíčová slova: motivace, motiv, dobrovolník, hospic

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala Mgr. Elišce Pincové za ochotu a pomoc při tvorbě mé práce. Poděkování patří doc. Břicháčkovi za podporu, trpělivost a odpovědi na dotazy, a patří i ostatním nejmenovaným členům „psychologické obce“, kteří působí na FHS. V neposlední řadě děkuji pracovníkům a dobrovolníkům hospice Cesta domů, bez nich by totiž tato práce také nevznikla.

OBSAH

ÚVOD	6
TEORETICKÁ ČÁST	8
Definování pojmů	8
Motivace	11
Lidská osobnost	11
Motivace obecně	12
Motivace vs. Motiv	14
Sociálně motivované chování	16
Námět pro teorii motivace – K. B. Madsen	17
Proč lidé konají jak konají?	20
Soucit	22
Role empatie a altruismu	25
Konání na základě morální motivace	35
Láska	39
Filantropie	41
Hospicová péče	42
Hospic	43
Domácí hospic Cesta domů	45
Dobrovolnictví	45
Motivy dobrovolné činnosti	47
Dobrovolnictví v České republice	49
Dobrovolnická činnost v rámci domácího hospicu Cesta domů	49
EMPIRICKÁ ČÁST	51
Cíl výzkumu	51
Teoretický rámec	51
Základní otázky	52
Základní teoretické teze	52
Vyšetřovací metoda	52
Volba zkoumaného vzorku	54
Znění otázek	54
Seznam respondentů	55
Výsledky a interpretace	55
Diskuse	61
Závěr	62
Literatura	63
Elektronické a papírové dokumenty	66

ÚVOD

„I hrdinové a mučedníci mohou mít prospěch ze svých zjevně nezištných činů. Uvažujme o vojákově, jenž zachrání život svého druha vrhnutím se na granát, nebo o muži, který zemře po zřeknutí se svého místa v záchranném člunu. Tihle lidé možná jednali, aby unikli předpokládané vině a ostudě, že nechali jiné umřít. Možná jednali, aby získali obdiv a chválu od těch, co po sobě zanechali – nebo chtěli získat prospěch v nastávajícím životě. Pravděpodobně však zkrátka špatně vyhodnotili situaci a nedomnívali se, že jejich jednání je bude stát život. Naznačovat, že vznešené skutky hrdinů možná byly motivovány prospěchem sebe sama, se může zdát cynické, ale když máme odpovědně vyslovit/proslovit otázku, zda altruismus existuje, musíme s touto možností počítat.“ (Batson, Ahmad, Lishner, Tsang, 2002, orig. s. 486, překl. s. 15)

„Co je má diagnóza? Ohromná chuť do života, radost a zároveň veliké štěstí být tam, kde mohu dotykem, pohazením či jen jako pozorný a vnímavý posluchač být nablízku, když srdce bolí, tělo churaví, ale duše stále touží být milována...člověk touží být milován, uctíván a být člověkem i v té nejsmutnější chvíli, kdy pohledem prosí třeba jen o Vaší přítomnost. Toto vše jsem poznala díky své praxi dobrovolníka v hospici. Tady u těchto lidí na konci jejich cesty jsem pochopila spoustu věcí a dlouho o tom přemýšlela. Nedokáži vzít do ruky pocity a začít je rozebírat... neumím to. Je mi líto, že jsem Cestu domů nenašla dříve, je mi líto promarněného času, kdy jsem mohla být užitečná nejen sobě, své rodině...“ Bohumila, asistentka (Špinková a kol., 2006, s. 25)

Lidská osobnost je velice komplikovaná. Komplikovaná, ale fascinující. Neméně fascinující a složitá je otázka lidské motivace.

Když zkoumáme motivaci osobnosti, hledáme, snažíme se zjistit, co daný jedinec chce a hlavně proč to chce. Hledání odpovědi na tuto otázku „proč“ je vlastně otázkou po lidské motivaci.

I fenomén dobrovolnictví by se dal nazvat přinejmenším udivujícím, nebo zajímavým. Proč někdo ve svém volném čase dělá něco, co nemusí a zdarma? Opětovně zaznívá ta otázka „proč?“.

V následující práci se pokusíme najít odpovědi na tyto otázky. Naše práce poskytuje náhled do živého tématu lidské motivace.

V teoretické části si klademe za úkol uvést přehled stanovisek různých autorů, kteří se studiu motivace věnovali. Pracujeme jak s domácí, tak i zahraniční literaturou. Jako zdroj informací je využitý i internet.

V empirické části je naším cílem prezentovat orientační sondu týkající se motivace dobrovolníků pracujících ve vybraném zařízení. Pro výzkum byl zvolen domácí hospic Cesta domů.

Naší snahou je propojení těchto dvou částí a poukázání na fakt, že teoretické poznatky týkající se motivace je možné aplikovat i prakticky na konkrétní jedince v konkrétní situaci.

TEORETICKÁ ČÁST

Definování pojmů

Na začátku této práce by bylo možná dobré ujasnit si stručně nejdůležitější pojmy, které budou používány. V práci se jim budeme samozřejmě věnovat blíže, ale pro začátek alespoň stručné definice. Bylo by troufalé říct, že uvedené definice jsou jediné možné, a nebyla by to pravda. Pojmy jsou to široké, proto snad definice pro začátek postihnou alespoň to nejpodstatnější, co daná slova obsahují.

Co je tedy motivace? Motivace je „souhrn pohnutek jednání; odůvodnění“ (http://slovniky.sms.cz/index.php?P_id_kategorie=65456&P_soubor=%2Fslovniky%2Findex.php%3Fword%3Dmotivace%26bjvolba%3Dci_zi%26send_data%3D1&P_relativni=true - čteno 1. 6. 2006), je „psychologický proces, který aktivuje naše chování a dává mu účel a směr. Je to interní hnací síla ženoucí nás k uspokojení našich nenaplněných potřeb. Je to hnací síla, která nás vede k dosažení osobních a organizačních cílů. Je to vůle něčeho dosáhnout.“ (http://www.vedeme.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=85&Itemid=0 čteno 1. 6. 2006).

Definice Psychologického slovníku zní: „proces usměrňování, udržování a **energetizace** chování, který vychází z biologických zdrojů“.

O pojmu motivace se na stejném místě píše: „v psychologii zatím značně nejednotný; nejčastěji chápán jako intrapsychický proces zvýšení nebo poklesu aktivity, mobilizace sil, **energizace** organismu; projevuje se napětím, neklidem, činnostmi směřujícími k porušení rovnováhy; v zaměření motivace se uplatňuje osobnost jedince, jeho hierarchie hodnot i dosavadní zkušenosti, schopnosti a naučené dovednosti; za nežádoucí motivaci jsou považovány strach, úzkost, bolest aj.“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 328)

Existuje mnoho dalších definic motivace, je možné se zabývat jejími zdroji, zkoumat historický vývoj teorií o motivaci, dívat se na „různé druhy“ motivace. Mnohé z toho učiníme, když se jí budeme věnovat podrobněji v následujících řádcích. Prozatím to ponechme v téhle rovině krátkých definicí a podobným způsobem se zkusme věnovat ostatním pojmům.

Co jsou to osobnostní charakteristiky? Definice může být poněkud obtížná. Názory na to, co je to osobnost, se občas značně rozcházejí, a i když bychom tomuto pojmu věnovali celou práci, téma osobnosti by nebylo vyčerpáno. Ze současných autorů např. L. A. Pervin definuje osobnost jako „ty charakteristiky člověka, které jsou podkladem konzistentních vzorců chování“, přičemž těmito charakteristikami rozumí myšlenky, city a pozorovatelné (navenek vyjádřené) chování.“ (www.phil.muni.cz/psych/download/ostatni/kurz/Psychologie%20osobnosti.rtf – čteno 1. 6. 2006).

Pojmu osobnost a pojmům s ním spojeným je jenom v psychologickém slovníku věnováno 7 stránek.

Podle slovníku je osobnost „nejčastěji definována jako celek duševního života člověka“. Uvádí se tam, že ku příkladu již zmíněný G. W. Allport vytvořil seznam 50 rozdílných definic osobnosti – považoval osobnost za „dynamickou organizaci psychofyzických systémů v jedinci, která určuje jeho adaptaci na prostředí a jeho charakteristické způsoby chování a přežívání.“ Studiu osobnosti se věnovalo mnoho autorů, jak je však ve slovníku uvedeno „všichni se shodují v jednom: nejvlastnějším znakem osobnosti je její jedinečnost, výlučnost, odlišnost od všech jiných osobností!“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 379-380)

Charakteristika pak je jednoduše definována jako „vystižení podstaty jevu, podstatných znaků“ (<http://www.slovník-cizich-slov.cz/index.php?slovo=charakteristika> – čteno 1. 6. 2006) , nebo dle Akademického slovníku cizích slov: „vytčení podstatných, příznačných vlastností jevu, předmětu, osoby“(Kol. autorů pod vedením Věry Petráčkové a Jiřího Krause, 1995, s. 310).

Jaká je definice dobrovolníka? Všeobecná deklarace o dobrovolnictví zní: „Dobrovolnictví je základním stavebním prvkem občanské společnosti. Uskutečňuje nejvznešenější aspirace lidstva – touhu po míru, svobodě, příležitostech, bezpečí a spravedlnosti pro všechny“. (http://www.dobrovolnik.cz/d_dek.shtml – čteno 1. 6. 2006)

Dobrovolnictví je „svobodně zvolená činnost, konaná ve prospěch druhých bez nároku na odměnu. Dobrovolník dává část svého času, energie a schopností ve prospěch činnosti, která je časově i obsahově vymezena. Za tuto činnost nedostává finanční

odměnu, ale často nedocenitelný dobrý pocit z pomoci ostatním, získává zkušenosti a neziřdka i přátelství”. (http://www.dobrovolnik.cz/d_coje.shtml - čteno 1. 6. 2006)

Dle Slovníku sociální práce je dobrovolnictví „neplacená a nekariévní činnost, kterou lidé provádějí proto, aby pomohli svým bližním, komunitě nebo společnosti. Dobrovolnictví lze rozlišit na vzájemně prospěšné a veřejně prospěšné...“(Matoušek, 2003, s. 55).

O tom, co je práce, má každý z nás jinou představu. Jedna z definic by mohla znít podobně: vynakládání tělesného nebo duševního úsilí na něco; tělesná nebo duševní činnost jako společenský jev; taková činnost jako zdroj výdělku v zaměstnání; tělesná nebo duševní činnost zaměřená na dosažení, výrobu něčeho; úsilí, námaha, namáhání; věc, na které se pracuje, výsledek pracovního procesu; činnost, chod, fungování... (podle <http://www.forma.sk/onlines/slex> - Elektronický lexikon slovenského jazyka – čteno 1. 6. 2006).

Práce je taky definována jako „cílevědomá činnost člověka vytvářející užité hodnoty k uspokojování vlastních potřeb pracujících, případně potřeb jemu blízkých lidí.“ (Matoušek, 2003, s. 159)

A na konec, jak by se stručně dalo definovat hospicové hnutí nebo hospic? Hospic je “specializované zařízení, poskytující tzv. paliativní péči, tedy péči zaměřenou na úlevu od bolesti, kterou postupující nemoc přináší, na rozdíl od standardní lékařské (kurativní) péče zaměřené na léčbu nemoci”. (<http://www.hospice.cz/hospice1/35> - čteno 1.6. 2006)

Hospic může být jak instituce, tak může být i služba domácí péče.

Podle slovníku uváděného v publikaci “O organizaci paliativní péče”, jež vydala Cesta domů, neexistuje zcela uspokojivá definice hospicové péče. Dnes se termín užívá jako synonymum pro paliativní péči. Jako synonymum se používá i slovní spojení „péče o umírající“ nebo „terminální péče“. Existuje jistě mnoho definic, jedna z nich by mohla znít: „Aktivní úplná péče o pacienty v pokročilém **stadiu** progredující nemoci. Klíčová je kontrola bolesti a dalších symptomů a řešení psychologických, sociálních a duchovních problémů. Cílem paliativní péče je dosažení co nejlepší kvality života pacientů a jejich rodin“. Zmíněná definice je upravená verze definice, jež byla formulována WHO v roce 1990 a revidovaná v roce 2002, a je také v uvedené publikaci.

Při pohledu do slovníku sociální práce můžeme najít, že hospicová péče je „forma komplexní ústavní péče založená na paliativní medicíně, navíc zohledňující psychické, duchovní i vztahové potřeby pacienta. Klade důraz na kvalitu života pacienta a zahrnuje i péči o jeho blízké.“ Tělesné potřeby ustupují do pozadí, zbývá hlavně tišení bolesti, ale primárními jsou potřeby psychické a duchovní. Umírající spíše než zdravotníky orientované na akutní medicínu potřebuje profesionála (dobrovolníka), který „na něj má čas a unese velkou psychickou zátěž, jakou přináší doprovázení nemocného k smrti“. (Matoušek, 2003, s. 78)

Tolik krátce k nejdůležitějším pojmům. Definice jsou záměrně čerpány mimo jiné i z internetu, nakolik je to nejrychleji se rozvíjející zdroj informací a chtěli jsme ukázat, že pojmy týkající se dané problematiky zdaleka nejsou neznámými. Teď se některým z nich věnujeme jednotlivě a poněkud podrobněji.

MOTIVACE

Lidská osobnost

Zjišťovat osobností charakteristiky člověka je úkol nadmíru nesnadný. Lidská osobnost je komplexní fenomén. Proniknout k její podstatě a „poznat“ je nikdy nekončící cesta.

Zejména psychologie osobnosti může narazit při zkoumání na některé obtíže. Jedním z nich je mimořádná individuální rozrůzněnost, subjektivně příznačná svéráznost psychických vlastností osobnosti. Dále je to dynamika. Osobnost člověka není statická, ale probíhá určitým vývojem, je ovlivňována situací, ve které se právě nachází. Nemałym problémem může být i velká metodologická obtížnost pronikání do psychiky osobnosti. Psychické jevy nejsme s to postihovat přímo, ale jedině analýzou vnějších projevů jedince v konkrétních situačních kontextech. (Mikšík, 2001, s. 11)

Vlastnosti osobnosti představující jádro osobnosti by bylo možné rozdělit na povahové vlastnosti – temperament, motivační vlastnosti osobnosti, a schopnostní vlastnosti osobnosti. Temperament určuje způsoby a formy projevů, obzvlášť v nových životních situacích. Motivačními vlastnostmi osobnosti je charakterizovatelná

zaměřenost, obsah, směr interakcí subjektu. Schopnostní vlastnosti osobnosti pak charakterizují dosaženou úroveň a potenciální předpoklady jedině co do struktury a kvality realizace činností, výkonnosti a jednání. (Mikšík, 2001, s. 31-32)

Vzhledem k tématu naší práce se zaměříme na motivační vlastnosti osobnosti. Někteří autoři motivační strukturu osobnosti posuzují na základě jejích hodnotových orientací. Mikšík pracuje s Franklovým vymezením základních hodnot souvisejících se smyslem života, se Sprangerovou typologií základní hodnotové orientace osobnosti a s Gordonovým pojetím základních interpersonálních hodnot osobnosti.

Franklovo pojetí vymezuje 3 kategorie možných hodnot – tvůrčí (realizovatelné pouze činností), zážitkové (uskutečňující se v prožívání), postojové (realizované tím, jak se člověk staví k omezením svého života).

Sprangerovská typologie ve zkratce rozlišuje 6 typů hodnotové orientace. Teoretický typ (hodnotou je láska a cílem poznání pravdy), ekonomický typ (hodnotou je užitečnost a cílem obhajoba vlastní existence), estetický typ (hodnota je krása, cíl hledání harmonie), sociální typ (hodnotou je láska a cílem konání dobra), politický typ (hodnotou je moc, cílem ovládnutí druhých) a nakonec náboženský typ (kde hodnotou je jednota a cílem překonávání sebe sama).

V Gordonovém pojetí nalezneme 6 kritických interpersonálních hodnot osobnosti. Jsou jimi podpora, konformita, uznání, nezávislost, benevolence a vůdcovství. Dává je do vztahu s Sprangerovými typy hodnotových orientací. (Mikšík, 2001, s. 74-79)

Mikšík se také věnuje koncepcím, které se snaží postihnout struktury potřeb jako individuálně příznačné motivační vlastnosti osobnosti v interakčních kontextech, důsledcích a souvislostech. (Mikšík, 2001, s. 82)

Motivace obecně

Problematika motivace lidského chování patří nesporně k nejsložitějším a nejzávažnějším úkolům psychologie. Je to problematika velice komplexní, ale její prozkoumání je pro pochopení lidské psychiky a porozumění člověku esenciální.

Jak píše ve své knize Milan Nakonečný, „nejdůležitějším úkolem psychologie vždy bylo vysvětlit, proč se lidé chovají tak, jak se chovají. Toto „proč“ má však dva základní aspekty: jeden se vztahuje ke způsobu chování, tj. např. proč se někdo v určité situaci chová přátelsky a ohleduplně a jiný v podobné situaci zdrženlivě a lhostejně, druhý se vztahuje k otázce cíle tohoto chování, k jeho psychologickým důvodům.“ (Nakonečný, 1996, s. 5)

Dále píše, že způsob chování, tj. „jak“ se člověk chová, vyplývá z toho, jak interpretuje situaci, v níž toto chování vykazuje, a to je obvykle určováno jeho zkušenostmi – chová se tak, jak se chovat naučil. Odpověď na to, co je cílem něčího chování, nebo jaký má chování smysl, dává psychologie motivace či motivace chování – obvykle bývá zodpovězena v termínech určitých konkrétních motivů. Motivy dávají chování člověka psychologický smysl. (Nakonečný, 1996, s. 5)

Podstatným znakem regulativní funkce lidské psychiky je její interakční charakter vyplývající z kontinuity konkrétních zaměření: ta určují průběh našeho vnímání a myšlení, našeho cítění i chtění. Ale také původ těchto zaměření je v interakci vrozených a zkušeností dále modifikovaných tendencí, které se obvykle označují jako potřeby. Potřeby pak zakládají onen interakční vztah mezi motivovaným subjektem a motivující situací a vnitřní psychologická kauzalita je výsledným produktem této interakce mezi subjektem a jeho životní situací. Proces motivace vyjadřuje dynamiku této vnitřní kauzality a pojem motivu pak její výsledek, ať už je to vývojem daný interindividuálně specifický systém motivů, či aktuálně vyvstávající konkrétní motiv. V tomto smyslu se pak motivací rozumí „interakce mezi motivovaným subjektem a motivující situací“ (C. F. Graumann 1969, s. 59) Studium motivace je klíčem k psychologickému porozumění člověku. (Nakonečný, 1996, s. 6)

Nakonečný na základě Catellových poznatků říká, že východiskem motivace je vnitřní stav osobnosti, určité výchozí motivační napětí, které směřuje v určité situaci prostřednictvím určitého chování k dalšímu vnitřnímu stavu, k uspokojení. Neopomíná Catellovo rozdělení dvou výchozích rovin motivace – a to potřeby organismu jako biologické entity a potřeby osobnosti, osoby jako sociální entity. Zdůrazňuje tak, že lidské bytí má svou biologickou i sociální dimenzi, které jsou synteticky vyjádřeny v psychologickém konceptu osobnosti. (Nakonečný, 1996, s. 8)

K motivaci může vést i snaha o uspokojení svých potřeb. Pravděpodobně nejznámější je Maslowova hierarchie potřeb.

Maslow nerozlišuje mezi pojmem potřeba a pojmem motiv. Užívá pouze termín potřeba, a ve své teorii motivace zdůrazňuje, že potřeby jsou prostředky k dosažení účelů, nikoli účely samy, a že v analýze vědomých úsilí často narážíme na „hlouběji spočívající cíle““. (Nakonečný, 2005, s. 62)

Maslow ve svém motivačním systému osobnosti nejdůležitější roli přisuzuje potřebám. Cílem člověka je uspokojování potřeb. Motivuje jenom potřeba, která není uspokojena. Maslow má potřeby uspořádány do hierarchie. Dělí je na potřeby fyziologické jako hlad, žízeň, atd., potřeby bezpečnosti a jistoty, týkající se dlouhodobého přežití a stability. Dále jsou to potřeby příslušenství a lásky, jinými slovy přidružení a přijetí, pak potřeby sebeúcty, když člověk touží po úspěchu a uznání. Na vrcholku pomyslné pyramidy jsou potřeby seberealizace, realizace osobního potenciálu. Dále je dělí na potřeby nedostatkové, které zajišťují biologické a psychické existování jedince, a potřeby růstové, které vedou k dosahování nadosobních cílů. Až když jsou adekvátně uspokojeny potřeby nedostatkové, je místo pro uspokojování a dosahování růstových potřeb. (Mikšík, 2001, s. 92-96)

Motivace vs. motiv

„Obecně platí, že motivace je intrapsychicky probíhající proces, vyústějící ve výsledný vnitřní stav, motiv. Je tu nutno rozlišovat konečný cíl, jímž je opět nějaký druh vnitřního stavu, obecně nazývaný uspokojení, a prostředky, jimiž se tohoto uspokojení dosahuje. Pojmy motivace a motiv vyjadřují postulované vnitřní procesy a stavy (strukturní prvky), které vysvětlují zaměřenost chování na dosažení určitého cíle. Vnější objekty nejsou nikdy motivy, nýbrž jen prostředky jejich realizace. Proto se motivy neodvozují z objektů nebo činností, k nimž chování směřuje, ale z tzv. „dovršujících reakcí“: v tomto smyslu např. motivem jedení není jídlo, ale nasycení, resp. požitek z jedení, jídlo je jen prostředkem této „dovršující reakce“. Toto určení je velmi důležité, neboť umožňuje proniknout do problematiky motivace hlouběji, než pouze

behavioristický přístup pohybující se v rovině chování. Poměr motivace a chování je poměrem účelu a jeho prostředku.“ (Nakonečný, 1996, s. 7)

Jak bylo řečeno, je nutno dbát na správné rozlišení pojmů „motivace“ a „motiv“, i když u různých autorů mohou být používány s jistými odchylkami.

Pojmy motivace a motivu vyjadřují hypotetické konstrukty, jsou vědeckými termíny, jimiž se popisují či vysvětlují určitá pozorovaná fakta o lidském chování. Především to, že je zacílené, že má určitou intenzitu a určité trvání, ale to, že ve své zacílenosti vykazuje určitou variabilitu. Jde tu tedy o vědeckou abstrakci, v níž jsou z celku psychické činnosti člověka vytčeny její určité charakteristiky a v níž je podáno i vysvětlení určitých stránek této činnosti. Východiskem je pojetí člověka jako činné bytosti, jako aktivního subjektu, jehož činnost je regulována psychickými procesy poznávání, cítění a motivace a determinována psychickými vlastnostmi osobnosti, které vystupují jako dispozice prožívání a chování, dvou základních dimenzí lidské psychiky. Prostřednictvím činnosti realizuje člověk svou základní tendenci k psychickému růstu či seberealizaci. Tato tendence vytváří současně rámec pro fungování motivace. Zdůrazněná může být taky tendence k udržování a obnovování psychické rovnováhy. (Nakonečný, 1996, s. 8)

Tyto dvě základní tendence člověka – tendence k seberealizaci a tendence k udržování psychické rovnováhy – mají pro pochopení motivace bazální význam.

Motivace může být vědomá, ale stejně tak i nevědomá. Má, jak již bylo uvedeno, jisté biologické i sociokulturní faktory. Počet různých motivů, které determinují chování, je rozsáhlý.

Na základě zjištění různých autorů uvádí Nakonečný, že „cíle lidského chování mohou být plně nevědomé, že však současně vyjadřují určité tendence či potřeby, vnitřními konflikty potlačené snahy, a že dosahování těchto cílů je tedy spojeno s určitými motivy; stručně řečeno, existuje i zacílené, nevědomě motivované chování. Podle D. Kreche a R. S. Crutchfielda (1958) jsou cíle lidského chování dány kombinací těchto motivů: přežití, jistota, uspokojení a stimulace.“ (Nakonečný, 1997, s. 104)

Lidské chování je taky specifické tím, že se v něm uplatňuje substituce motivů. (Nakonečný, 1997, s. 104)

Na tuhle skutečnost netřeba zapomínat a je nutno ji vzít v úvahu.

Sociálně motivované chování

Podstatnou charakteristikou jakéhokoliv lidského jednání je to, že je sociálně determinováno.

Nakonečný ve své knize (Nakonečný, 1996, s. 243) rozebírá mimo jiné i sociálně motivované chování. Soustředí svou pozornost na pár konceptů sociální motivace, o kterých psal také H. Heckhausen. Jsou jimi pohotovost k pomoci, sociální vazby (motivace připojení a intimity) a motivace moci.

Uvádí, že významnost potřeby sociálního kontaktu je vysoká. Sociální izolace je jev, jenž je vnímán negativně a jako mimořádně nežádoucí. Zmiňuje polského psychologa K. Obudchowskeho, který používal pojmu „potřeba emocionálního kontaktu“, zmiňuje stejně tak Harlowa a Zimmermanna, kteří prokázali ve známých pokusech na opicích s tzv. „tvrdou“ a „měkkou matkou“ potřebu něžnosti jako složku sociálního kontaktu. Neopomíná i polského psychologa J. Reykowskeho, který za podstatu prosociálního chování považuje schopnost jedince vzdávat se vlastního blaha v prospěch dobra druhého člověka. Podle tohoto polského psychologa tak činí člověk pro vlastní satisfakci. Motivačním činitelem při prosociálním chování může být altruismus, při kterém, jak naznačují Macaulay a Berkowitz, funguje princip „vnitřních odměn“. Při prosociálním konání může být motivem i boj za nadosobní dobro, i když někdy je to jenom formální „póza“. Podle Heckehausena se soudí, že v prosociálním chování se uplatňují normy sociální odpovědnosti a vzájemnosti, co však není empiricky dostatečně potvrzeno. Nakonečný neopomíná i motivační vliv empatie potvrzený taky empiricky Midlarskym a Bryanem (O motivačním vlivu empatie je v téhle práci taky blíže pojednáváno na jiném místě), uvádí i jiné autory, kteří mluví o potřebě sociálních vazeb, potřebě sociálního zakořenění. K. Horneyová pokládá potřebu akceptace za jednu z vůbec nejsilnějších potřeb člověka vůbec. Při problematice sociálního připojení je potřebné zmínit jisté fenomény, například afilianci. Při ní podle Murraye, který tento termín zavedl, jde o „utváření přátelství a sdružování“, „potkání, spojení a žití s jinými“.

Ve vnímání jiných autorů se přirozeně vyskytují jisté odchylky. Do téhle problematiky D. P. McAdams zavedl koncept motivu intimity, autoři konstatují, že nedostatek intimity je problémem současného lidstva. Nejvýraznějšími fenomény afiliace jsou přátelství a láska. Za sociálně motivované chování lze pokládat ty druhy chování, které mají zřejmý sociální cíl, např. sdružování a komunikace, resp. vycházejí z potřeb či popudů, které mají sociální obsah. Obecně jde o sociálně vztažné motivy či motivace. (Nakonečný, 1996, s. 243 – 253)

V některých knihách zabývajících se moderním managementem můžeme najít různé strategie, jak motivovat lidi k vykonávání určité činnosti. Za všechny uveďme alespoň knihu o motivaci od Gisely Hagemannové. Mít vizi, nebo dokonce jasný cíl a snažit se ho uskutečnit, to může být silným zdrojem motivace.

Hagemannová označuje motivaci za hnací sílu. Pokud někdo chce lidi motivovat, musí znát důvody jejich jednání, znát jejich potřeby a uspokojit je. (Hagemannová, 1995, s. 38)

Hagemannová uvádí výsledky svého průzkumu motivačních faktorů.

„Na otázku „Co vás motivuje?“ více než 60% dotázaných nabídlo odpovědi, které souvisí s uspokojováním sociálních a psychických potřeb: zpětná vazba, pocit sounáležitosti, otevřenost, upřímnost, důvěryhodnost, důvěra, spravedlivost, ohleduplnost, odpovědnost, spoluúčast.

Zhruba 20% odpovědí se týkalo uspokojování intelektuálních potřeb: pocit uspokojení, zajímavé a různorodé úkoly, výzvy.

Pouze 10% respondentů uvedlo materiální stimuly.

S 1% je význam úrovně fyzického prostoru, kde lidé musí pracovat, zanedbatelný.“ (Hagemannová, 1995, s. 38)

Námět pro teorii motivace – K. B. Madsen

V přehledu teorií motivace, který sestavil K. B. Madsen, můžeme najít mnoho informací od různých autorů. Madsen vytvořil vlastně „metateoretickou monografii

motivačních teorií“. V přehledu můžeme najít teorie mnoha autorů. Madsen inspirovan těmito autory navrhuje vytvořit novou teorii motivace. Jako základ udává 5 axiomů, které říkají:

1. Chování je funkcí interagujících motivů, centrálních kognitivních procesů a dynamogenních a řídicích dispozic. (implikuje teorémy 1–5)

2. Motivy jsou funkcí interagujících motivačních impulsů, motivačních podnětů, centrálních kognitivních procesů a dynamogenních a řídicích dispozic. (implikuje teorémy 6–16)

3. Motivační impulsy jsou funkcí organických podmínek, které se odchyľují od normální úrovně přizpůsobení organismu: tato je determinována jak vrozenými, tak získanými dispozicemi. (implikuje teorémy 17–18)

4. Dynamogenní funkce motivačních podnětů je funkcí intenzity podnětu a vrozených nebo získaných dynamogenních dispozic. (implikuje teorémy 19–21)

5. Centrální kognitivní procesy jsou funkcí vnějších řídicích podnětů a řídicích dispozic a simultánně existujících motivů. (implikuje teorémy 22–26)

Těchto pět axiomů pak implikuje dvacet šest teorémů (tyto axiomy a teorémy pak mají být inspirací pro vytvoření nové teorie motivace):

1. Veškeré chování je více nebo méně motivované a více nebo méně řízené.

2. Přizpůsobené, účelné akce se vyskytnou, má-li motivace optimální intenzitu, takže kognitivní procesy mohou řídit a organizovat chování.

3. Vzroste-li intenzita motivace a poklesne-li účinnost kognitivních procesů, pak výsledkem bude neúčelné, náhodné chování.

4. Vzroste-li intenzita motivace přes jistou hodnotu – frustrační toleranci jedince – pak kognitivní procesy přestanou plnit funkci a objeví se nepřizpůsobené, explozivní akce, nebo trvaleji abreagující neurotické symptomy.

5. Je-li intenzita motivace zanedbatelná a dominují-li řídicí dispozice a funkce, pak výsledkem bude přechodná, automatizovaná akce (instinktivní záměrná akce nebo návyková akce).

6. Motiv může být determinován převážně vnitřními motivačními impulsy.
7. Motiv může být determinován převážně vnějšími motivačními podněty.
8. Motiv může být determinován převážně kognitivním procesem, záměrem („zaměřením“).
9. Motiv může být původně determinován motivačními impulsy, později motivačními podněty.
10. Takový motiv může být periodicky determinován motivačními impulsy a periodicky motivačními podněty.
11. Intenzita motivu je funkcí několika proměnných; z těchto důvodů může být měřena pouze chováním; není tedy funkcí pouze jediné z determinujících proměnných.
12. Několik motivů může existovat současně; každý je determinovaný svou vlastní proměnnou (podněty, impulsy nebo kognitivními procesy).
13. Dva nebo více koexistujících motivů jsou v konfliktu, vylučují-li se vzájemně výsledné činnosti.
14. Konflikt může být zpravidla vyřčen, protože některé motivy snadněji dominují nad jinými.
15. Stane-li se konfliktní situace trvalou, pak intenzita motivace nejspíše přesáhne frustrační toleranci daného jedince, což vede k abreakčnímu chování
16. Dva nebo více koexistujících motivů může determinovat tutéž akci. Determinují-li často tytéž motivy tutéž akci, pak je nazýváme „motivačním systémem“ („zájmy“, „sentimenty“, atd.).
17. Primární motivy, jako např. hlad, žízeň, sexuální motiv, mateřský motiv, exkreční motiv, motiv dostatečného zásobení kyslíkem, motiv odpočinku, motiv aktivity, jsou převážně funkcemi motivačních impulsů, které jsou determinovány odchylkami od vrozeně dispoziční úrovně přizpůsobení

18. Získané změny v úrovni přizpůsobení („habituače“) mohou determinovat speciální motivy (jako např. „hlad“ po drogách, zvláštní druhy „apetitu“, „potřeby“ čistoty atd.).

19. Dynamogenní funkce vnějších podnětů jsou u lidských jedinců determinovány pouze několika vrozenými dispozicemi, jako např. dispozice k“ sladkým podnětům, podnětům sexuálně vzrušujícím, podnětům vyvolávajícím mateřská hnutí, intenzivním podnětům horka a chladu (ve vztahu k dosti proměnlivé úrovni přizpůsobení) a podnětům bolesti.

20. U nižších živočišných druhů existuje více takových vrozených dynamogenních dispozic k vnějším podnětům, zvaným „vrozené spouštěcí mechanismy“ (Tinbergen).

21. Dispozice determinující dynamogenní funkci vnějšího podnětu mohou být získány procesem učení, který proběhne nejpravděpodobněji, je-li „neutrální“ (řídící) vnější podnět často spojován s motivačním vnějším podnětem nebo motivačním impulsem. Tímto způsobem se vytvářejí dynamogenní dispozice pro sekundární motivy. U lidských jedinců může tento proces učení probíhat na vyšší intelektové úrovni, než je tomu u zvířat.

22. Motivů mají selektivní účinek na procesy percepce, patrně prostřednictvím získaných dispozic

23. Motivů mají selektivní účinek na reprodukční procesy

24. Motivů determinují myšlení a inteligentní chování v problémových situacích, které vznikají, když instinktivní nebo získané akce nevedou k přizpůsobení (motiv není redukován).

25. Motivů mají dynamogenní a selektivní účinek na představivost, která může mít určitou funkci redukovající motivaci.

26. Motivů se podílejí na determinaci existence „záměrů“, „zaměření“, které usměřují akce směrem k objektům redukovajícím motivy („cílům“). (Madsen, 1968, s. 353–355)

Proč lidé konají, jak konají?

Co by mohlo vést lidi k tomu, že se rozhodnou pomáhat jiným? Když bychom se na to podívali ve všeobecnosti, může to být motivace nezištná, ale stejně tak to může být konání vypočítavé. Co někoho vede k tomu, aby byl dobrovolníkem a pomáhal jiným? Aby bez přinucení, jen tak, sám ze sebe dělal něco, co nemusí. Aby dělal něco, do čeho ho nikdo nenutí, co od něho nikdo nevyžaduje?

Definice motivu podle Psychologického slovníku zní: pohnutka, příčina činnosti, jednání člověka zaměřené na uspokojení určité potřeby; motiv má cíl a směr, intenzitu, trvalost; pramení z podnětů vnitřních, vědomých, bezděčných, podvědomých, a vnějších; má významnou úlohu při emoční, myšlenkové a fantazijní činnosti člověka; motivy bývají různě klasifikovány, nejčastěji s souvislostí s dělením potřeb; někdy děleny na primární: biogenní, instinktivní, organické, viscerogenní, vrozené a sekundární: naučené, sociogenní, získané (Hartl, Hartlová, 2000, s. 327-328) Může mít nějaké postranní úmysly, může hledat jen svůj osobní prospěch, dělat to z čirého egoismu, může to však dělat z čirého altruismu. (někteří lidé by namítli, že altruismus v podstatě neexistuje, že i za nejvíc šlechetnými činy se taky skrývají egoistické pohnutky), nebo kvůli tomu, že se empaticky vcítí do situace druhého. Může ho k tomu vést jeho svědomí (apropos, jak by se dalo „svědomí“ definovat, vymežit? To je otázka pro delší filosofickou debatu.), může to být ze soucitu, může to být „dobrou výchovou“, nebo to může být jakési plnění morální povinnosti. Je možné, že ho k tomu vede nějaký „vyšší princip“, víra v Boha, odpovědnost vůči lidskému rodu.

Přehled seznamů motivů uvádí ve své knize K. B. Madsen. Zejména v závislosti na seznamech motivů, které vytvořili McDougall, Young, Tolman, Cattello, Murray, Stagner a Karwoski, navrhuje lidské motivy dělit na primární (vrozené) a sekundární (získané).

Činí tak podle definic.

„Primární motiv je centrální motivace, která je od narození (nebo od procesu zrání) funkčně vztažena k periferním, motivačním impulsům, nebo podnětům. Sekundární motiv je centrální motivace, která je po procesu učení determinována periferními motivačními podněty.“ (Madsen, 1968, s. 333)

Nejdříve uvádí Madsen deset primárních motivů. Jsou to: 1. Motiv hladu, 2. Motiv žízně, 3. Pohlavní motiv, 4. Motiv pečování („mateřský pud“), 5. Motiv teploty, 6.

Motiv vyhýbání se bolesti, 7. Exkreační motivy, 8. Motiv dostatečného zásobení kyslíkem, 9. Motiv odpočinku a spánku, 10. Motivы aktivity.

Pak uvádí dva emocionální motivy, které jsou zčásti primární a zčásti získané: 11. Motiv bezpečí (strach), 12. Motiv agrese („zlost“)

Na závěr uvádí nejčastější lidské sekundární motivy: 13. Motiv sociálního kontaktu, 14. Motiv dosažení úspěšného výkonu, 15. Motiv moci, 16. Motiv vlastnictví (Madsen, 1968, s. 333-337)

Úkol zjistit, co lidi vede k tomu, aby pomáhali, aby se stali dobrovolníky, není vůbec snadný. Možná taky proto, že mnohdy člověk nedokáže říct, proč něco dělá. Jinou možností je, že udává nějaký motiv, no podvědomě ho k činnosti vede něco úplně jiné.

Soucít

Jedním z důvodů při rozhodnutí stát se dobrovolníkem a pomáhat jiným by mohl být soucít. Jak by se soucít dal definovat? Čemu je podobný? Dalo by se o něm říct, že je emocí “společenskou”.

Soucítíme s druhými, pokud nám připadá, že jejich problémy jsou opravdu vážné. Jestli si ale své starosti a trápení dotyčný přivodil sám, může to náš soucít oslabit. Taky je nápomocné, pokud si dovedeme sami sebe představit v podobně obtížné situaci, ve které se nachází ten, kdo trpí. Soucít jako takový je jednostranná emoce. Co je na soucitu paradoxní je skutečnost, že stejně tak jako láska je osobní a vzniká z vlastní subjektivitы, ale na druhou stranu je současně společenský. (Cassell, 2002, orig. s. 435-436, skeletový překlad: s. 6)

Jádrem soucitu může být proces ztotožňování se s trpícím druhým. Jak je uvedeno již dřív, pokud si lidé dovedou sami sebe představit v obtížné situaci, ve které se nachází druhý člověk, pokud se dovedou s danou situací a člověkem ztotožnit, je pravděpodobné, že budou schopni s druhým člověkem taky soucítit.

„Kořeny tohoto procesu ztotožňování můžeme najít na více než jediném místě. Za prvé, výzkum nemluvňat ukázal, že dokonce i v prvních dnech svého života začala zrcadlit výrazy tváře a jednoduché tělesné pohyby matky. Spatřují sebe v druhém, a

druhého v sobě. To pochopitelně ukazuje, že novorozené nemluvně je více vnímavé vůči svým pečovatelům a svému okolnímu prostředí, než se dříve věřilo, a klade počátek ztotožňování se do nejranějšího věku (Meltzoff, 1985; Meltzoff & Kuhl, 1989; Meltzoff & Moore, 1977; Stern, 1985; Trevarthen, 1988).“ (Cassell, 2002, orig. s. 436, skeletový překlad s. 6-7)

O soucitu je možné vést různé filosofické debaty. Jako společenská emoce musí podnítit filosofické, politické i ideologické otázky. Soucit jako takový odkazuje k podstatě toho, co to znamená být lidskou bytostí. V historii o soucitu pojednávali různí autoři.

„Postavení soucitu jako podnětu pro individuální nebo společenské chování a jako jednoho ze základů občanské společnosti je opakovaný námět rozprav (Brown, 1996). Diskuse ohledně toho, zdali je soucit vášní, a tudíž v opozici k rozumu, nebo je emocí, i když z podstaty racionální, neustává (od doby Kanta). (Nussbaumová, 1996)“. (Cassell, 2002, orig. s. 439, překl. s. 10)

Jak už bylo dříve zmíněno, soucítění s druhými je úzce spojeno s tím, že si uvědomujeme, že druzí trpí. Není to však vůbec snadné, utrpení je mnohokrát skryté, je to ryze individuální záležitost. Pokud s někým soucítíme, sdílíme s ním „jeho svět“, snad i zažíváme pocit spolupatříčnosti.

„Na úrovni každého jednotlivce, soucitný si může být vědom pohledu a rázu poškozeného, a může cítit bolest, smutek, úzkost a hněv prostřednictvím přímého přenosu pocitů. Důvěrněji, soucitní sdílejí s poškozeným stejný vesmír – tmu a světlo, vzduch, gravitaci, hluk a ticho. Rovněž sdílené jsou světy společných hodnot, myšlenek, přesvědčení a estetiky. Známe jeden druhého skrz blízkost. Naše znalost jiných je ústřední a neustále se rozšiřující rys našeho života.“(Cassell, 2002, orig. s. 441, překl. s. 11)

Soucit by měl mít své pevné místo i v medicíně. Jak Cassell cituje ve své práci z prvního článku Principů lékařské etiky Americké lékařské asociace, „lékař by měl být oddaný poskytování kvalifikovaných lékařských služeb současně se soucitem a úctou k lidské důstojnosti“(Cassell, 2002, orig. s. 441, překl. s. 12)

V Etickém kodexu České lékařské komory, jenž nabyl platnost dne 1. 1. 1996, se v paragrafu 1 a 3 dočteme: „Stavovskou povinností lékaře je péče o zdraví jednotlivce i

celé společnosti v souladu se zásadami lidskosti, v duchu úcty ke každému lidskému životu od jeho počátku až do jeho konce a se všemi ohledy na důstojnost lidského jedince. Úkolem lékaře je chránit zdraví a život, mírnit utrpení... Lékař se k nemocnému chová korektně, s pochopením a trpělivostí.“ (<http://www.clk.cz/zakpred/predpis10.html> - čteno 27.5. 2006)

Explicitně se tedy výraz „soucit“ přímo v kodexu nenachází, ale implicitně ho tam najít můžeme.

„Někteří dosud vedou rozpravy o tom, zdali je důležitější mít kvalifikovaného nebo soucitného lékaře, jako kdyby tyhle dvě vlastnosti byly v rozporu; odrážejíc spor ohledně (údajného) protikladu mezi rozumem a citem. Většina však věří, že soucit by měl být neodmyslitelnou součástí medicíny, a že lékaři by měli být soucitní (Barber, 1976).“ (Cassell, 2002, orig. s. 441, překl. s. 12)

Jak by bylo možné soucit definovat? Uchopit do pojmů? Nástin problematiky podává opět Cassell ve své práci o soucitu:

„Je soucit lidským citem, emocí, osobnostním charakteristickým rysem (různí lidé ho mají v lišící se míře), povinností, nebo ctností? Soucit je pocit, který je vyvolán obecně přijímaným uvědoměním si, že druzí trpí. Pocit je závislý na neodmyslitelné schopnosti lidí (a některých zvířat) vytvořit s druhými spojení, aby bylo možné uvědomit si jejich utrpení. Soucit vyžaduje ztotožnění se s tím, kdo je sužován, a umožňuje vzít v úvahu zhodnocení závažnosti utrpení. Když takové ztotožnění se chybí, poškozený může být považován za cizího, a žádné spojení se nevytvoří. (Při jeho nepřítomnosti se může surovost stát přípustnou.) Míra schopnosti spojit a ztotožnit se s jinými se mění, pocit soucitu a jeho intenzita se mění v závislosti na povaze člověka a okolnosti. Soucit je cit a jeho rozsah je funkcí osobnostní charakteristiky (mezi jinými věcmi).

Obecně vyvolává soucit touhu udělat něco, co přinese tomu, kdo je sužován, úlevu. Přání být nápomocný není soucit sám, ale naznačuje, že soucit, podobně jako jiné city (například hněv), může podnítit způsob chování, který zmírňuje napětí způsobené tímto citem. Není možné namítat proti někomu pocitujícímu soucit, ale problémy mohou být spojeny s jednáním, které může následovat. Proto bylo řečeno, že ničím nespoutaný soucit může být stejně nebezpečný jako neškolený skalpel.“ (Cassell, 2002, orig. s. 441-442, překl. s. 12)

Pro emoce podobné soucitu se užívají slova jako účast, lítost, soustrast, nebo empatie – o některých z nich ještě bude dále pojednáno.

Role empatie a altruismu

Role empatie v pomáhajících profesích naprosto není banální. Její signifikance je zjevná. Stejně není pochyb o relevanci altruismu. Tyto dva „fenomény“ jsou v souvislosti s pomáhajícími profesemi neustále spojovány.

Když se podíváme na stručné slovníkové definice, nalezneme následovné:

Empatie je „kombinace porozumění a vcítění umožněná vysokou shodou v psychické výbavě všech lidí. Empatie není identifikací s druhým ani projekcí vlastních charakteristik na druhého. V pomáhajících profesích jde o klíčovou dovednost. Rogers definuje empatii jako dovednost vnímat klientův svět, jako by byl světem pracovníka, přičemž pracovník by nikdy neměl ztratit kvalitu svého prožitku vyjádřenou slovy „jako vy“. V ideálním případě má pracovník schopnost vycítit, co klient chce říci, ale sám nedokáže jasně formulovat. Významná je i pracovníkova schopnost empatii vyjadřovat.“ (Matoušek, 2003. s. 62)

Nebo jinými slovy, empatie je:

„1. schopnost vcítit se do pocitů a jednání druhé osoby, která je součástí emoční inteligence. 2. šířeji umění dovedně zacházet s emocemi, vcítovat se do situace druhé osoby, emocionální ztotožnění se s jejím viděním, cítěním, chápáním, schopnost číst i neslovní projevy druhého, chápat, o co usiluje, čemu se chce vyhnout, co pečlivě skrývá; souvisí se schopností naslouchat a vnímat neverbální komunikaci; v pozadí empatie pravděpodobně neurofyziologické mechanismy, protože při určitých narušeních mozku neumějí postižení rozlišit např. citový výraz lidského hlasu, pojmenovat své emoce apod.; vyvíjí se od nejtělejšího věku, přes výrazné rozdíly mezi dětmi a lze ji rozvíjet cíleně i v dospělosti tréninkem 3. v terapii a psychoterapii, vedle opravdovosti a vřelosti, jedna z nejdůležitějších podmínek úspěšné práce s pacientem a klientem; platí však, že kdo rozumí sám sobě, rozumí lépe i druhým.“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 139)

Definice altruismu, jak ji uvádí Psychologický slovník, zní: „Altruismus: výraz A. Comta (1853) 1. nesobecký charakter mezilidských vztahů, láska pro blaho druhých;

projevuje se myšlením, cítěním a jednáním, které bere ohled na ostatní lidi; 2. biologicky: sebezničující nebo sebeoslabující chování prováděné ve prospěch druhých, a které může být zcela racionální nebo automatické, neuvědomělé nebo uvědomované a vedené vrozenými emocionálními reakcemi; 3. v etologii chování, ze kterého zvíře nemá prospěch, neboj mu dokonce škodlivé, ale mají z něho prospěch ostatní členové rodu; 4. dle sociobiologů pomáhá jedinec druhým v tomto pořadí: a) příbuzným, se kterými má společné geny, b) nepříbuzným opačného pohlaví, kteří mu pomohou jeho geny rozšířit, c) nepříbuzným obou pohlaví, kteří mu mohou jeho služby oplatit, d) v žádném případě nepomáhá těm, kteří by mohli jeho postavení ohrozit (opakem je egoismus).“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 33)

Známe různé druhy altruismu – například altruismus příbuzenský nebo reciproční.

Ve své práci o empatii a altruismu píšou Batson a spoluautoři, že „altruismus odkazuje na specifickou formu motivace jednoho organismu, obvykle lidského, přinášet prospěch jinému/druhému. Ačkoliv někteří biologové a psychologové mluví o altruistickém chování ve smyslu chování, jež přináší prospěch jinému, nedoporučujeme takové užití. Takové používání nebere v úvahu motivaci pro chování, a motivace je v diskusích o altruismu ústřední. Jestli je něčím/něčeho rozhodujícím cílem při přinášení prospěchu jinému zvýšit blaho tohoto jiného, pak je motivace altruistická. Jestli konečným cílem je zvýšit své vlastní blaho, pak je motivace egoistická. Výraz *altruismus* bychom měli používat k odkazování na tuto specifickou formu motivace a výraz *pomáhání* na chování, jež přináší prospěch jinému.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 485, překl. s. 14)

Je důležité povšimnout si, jak je akcentována „motivace“.

Otázka zní, zdali něco takového jako altruismus opravdu existuje, zda vše, co lidé dělají, není v konečném důsledku egoistická motivace.

Co příslušníky lidského rodu motivuje k tomu, aby pomáhali?

Jak píše Batson se spoluautory, v historii existovali na to různé pohledy. Můžeme najít koncepce, které nejsou pro lidské bytosti nikterak lichotivé. Obecní egoismus je koncepce, která říká, že „všechno, co děláme, bez ohledu na to jak vznešené a prospěšné pro druhé to je, je ve skutečnosti nasměrováno ke konečnému záměru – k prospěchu sebe sama.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 485, překl. s. 15)

Ani zastáncové altruismu nepopírají, že v mnoha případech jsou lidé motivováni svým egoismem. Je tomu tak i v případech, kdy pomáhají druhým lidem. Podle zastánců altruismu však existují lidé a situace, které do tohoto schématu nezapadají.

„Tvrdí, že „přinejmenším někteří z nás jsou do jisté míry a za jistých okolností schopni kvalitativně odlišného způsobu motivace, motivace s konečným cílem prospěchu někoho jiného.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 485-486, překl. s. 15)

Batson se spoluautory si klade otázku, zdali existuje altruistická motivace. Zmiňuje, že otázkami týkajícími se altruismu se zabývalo v historii mnoho autorů – za všechny je možné uvést Aristotela, Svatého Tomáše Akvinského, Thomase Hobbse, nebo Nietzscheho a Freuda.

Lidské chování může být prosociální, lidé mohou vykonávat skutky a činy, které jsou druhým na prospěch a nemusí nutně za to očekávat protislužbu, nebo odměnu.

Obecný egoismus jako zdroj motivace však vyznívá přesvědčivě. Když lidé dobrovolně pomáhají jiným, prospěch, který mohou získat, může mít mnoho různých forem. Prospěch, jenž je možné získat, může být zjevný a jasný, ale může být na druhou stranu implicitní.

Když pomáhání druhým má za následek zjevnou „odměnu“, stěží by někdo označil chování za altruisticky motivované. Získaným prospěchem může být pochvala, finanční ohodnocení nebo jakákoliv jiná materiální odměna, nebo například uniknutí nepříjemné společenské veřejné kritice. (Batson a kol., 2002)

Odměnou může být i vnitřní dobrý pocit nebo oprostění od nepříjemných pocitů. Dobrovolně pomáhající může prahnout po gratifikaci, může se snažit o dosažení stavu uspokojení, jež doprovází určitou činnost.

Je možné, že lidé pomáhají, aby sami sobě připadali šlechetně, ctnostně. Nebo aby se nemuseli stydět před sebou samými. I nejctnostnější činy můžou být motivovány egoismem.

Jako příklad uvádí Batson se spoluautory následovně: „I hrdinové a mučedníci mohou mít prospěch ze svých zjevně nezištných činů. Uvažujme o vojákově, jenž zachrání život svého druha vrhnutím se na granát, nebo o muži, který zemře po zřeknutí se svého místa v záchranném člunu. Tihle lidé možná jednali, aby unikli předpokládané vině a ostudě, že nechali jiné umřít. Možná jednali, aby získali obdiv a chválu od těch, co

po sobě zanechali – nebo chtěli získat prospěch v nastávajícím životě. Pravděpodobně však zkrátka špatně vyhodnotili situaci a nedomnívali se, že jejich jednání je bude stát život. Naznačovat, že vznešené skutky hrdinů možná byly motivovány prospěchem sebe sama, se může zdát cynické, ale když máme odpovědně vyslovit otázku, zda altruismus existuje, musíme s touto možností počítat.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 486. překl. s. 15)

Nejpravděpodobnějším zdrojem altruistické motivace je, jak sumarizuje Batson s kolegy, podle mnoha autorů empatická emoce – když lidé reagují emocionálně na to, že vidí někoho jiného, jak trpí. Mezi širokým spektrem autorů byla tato reakce nazývána různě – jako „empatie“ (Batson, 1987; Krebs, 1975; Stotland, 1969); „účastenství“ (orig. „*sympathy*“) (Eisenberg & Strayer, 1987; Heider, 1958; Wispé, 1986, 1991); „soucitný zármutek“ (orig. „*sympathetic distress*“) (Hoffman, 1981); „citlivost“ (orig. „*tenderness*“) (McDougall, 1908); a „lítost“ (orig. „*pity*“) nebo „soucit“ (orig. „*compassion*“) (Hume, 1740/1896; Smith, 1759/1853). (Batson a kol., 2002, orig. s. 486, překl. s. 16)

Batson, Ahmedová, Lishner a Tsangová ve své práci vymezují sedm koncepcí, od kterých by měla být empatická emoce odlišena.

Uvádějí je následovně: 1. Znat vnitřní stav druhého člověka, včetně jeho myšlenek a pocitů. 2. Napodobení pózy pozorovaného jiného. 3. Dospívat k tomu, že cítíme tak, jako druhý člověk 4. Tušení nebo promítání sebe samého do situace druhého. 5. Představování si, jak se druhý cítí. 6. Představování si, jak bych na místě druhého přemýšlel a jak se cítil. 7. Rozrušení utrpením druhého. (Batson a kol., 2002, orig. s. 486-488, překl. s. 16-17)

Pro každou z těchto koncepcí bylo někdy užito i jiného názvu, vždy v závislosti od toho, který autor o nich pojednával.

Meritum věci však není v pojmu. Všechny zmíněné koncepce souvisejí s empatií. Pro tyto psychologické stavy bylo mezi jiným užíváno právě pojmu empatie. Tyto koncepce se však od empatie, jak ji definuje Batson se svými kolegy, liší. Existuje diference mezi zmíněnými koncepcemi a empatií ve smyslu na druhého orientované emocionální odezvy vyvolanou a shodné s vnímaným prospěchem někoho druhého.

„Většina dalších empatických koncepcí popisuje kognitivní nebo vjemové stavy, které předcházejí a napomáhají empatické emoci (Koncepce 1, 2, 4, 5 a 6). Dvě popisují

jiné emoční stavy: cítit se jako druhý (koncepte 3) a pocíťování osobní nesnáze (rozrušení) jako výsledek svědectví utrpení druhého (koncepte 7). Cítit se jak ten druhý může sloužit jako odrazový můstek k empatickému cítění a odtud i k altruistické motivaci, ale také může vést k pozornosti zaměřené na sebe samého a může potlačit pocity zaměřené na druhého. Je nepravděpodobné, že by pocíťování osobní nesnáze bylo odrazovým můstkem k altruismu. Spíše je pravděpodobné, že to vyvolá sobeckou pohnutku zprostit se vlastní nesnáze (Batson, Fultz, & Schoenrade, 1987; Piliavin et al., 1981).

I když jsou rozdíly mezi osmi koncepty v empatickém seskupení někdy jemné, není mnoho pochyb o tom, že všechny tyto stavy existují. Opravdu většinou jsou to důvěrně známé prožitky. Tato známost by nás však neměla vést k nevyšmání si jejich psychologické významnosti. Procesy, kterými jeden člověk umí vycítit druhého péči a touhy, jsou vskutku pozoruhodné, stejně tak jako rozsah emocí, které dovedou tyto děje vyvolat. Někteří velcí myslitelé (např. David Hume) naznačovali, že tyto procesy jsou základem pro veškeré společenské vnímání a interakci. Rozhodně jsou klíčovou – a nedoceněnou – součástí naší společenské podstaty.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 488, překl. s. 17-18)

Zmíněné koncepte jsou determinovány situačně. Nedeklarují, že lidé mají nějakou „dispozici“ k empatické emoci. V individuálním prožívání těchto „stavů“ u různých lidí může být značná diversita.

„Je docela možné, že ve schopnosti a tendenci prožít tyto různé stavy, jsou individuální rozdíly (pro sugestivní rozpravu viz Davis, 1994), ale pokusy změřit tyto rozdíly pomocí standardních retrospektivních sebe-posuzujících dotazníků se zdají být přinejlepším podezřelé. Je pravděpodobnější, že takové dotazníky odhalí míru touhy vidět se a být viděn jinými jako empatický, spíše než by poskytly přesvědčivé změřením něčího sklonu být empatickým.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 488, překl. s. 18)

Batson, Ahmedová, Lishner a Tsangová uvádějí ve své práci i jiné důležité postřehy:

„Tvzení, že pocíťování empatické emoce vůči někomu v nouzi vyvolává altruistickou motivaci osvobodit ho od té nouze, bylo nazváno empaticko-altruistická hypotéza (Batson, 1987, 1991). Podle této hypotézy čím větší je empatická emoce, tím

větší je altruistická motivace. Názor, že pociťování empatie vůči člověku v nouzi vede ke zvýšenému pomáhání tomu člověku, je podepřen značnými důkazy (Coke, Batson, & McDavis, 1978; Dovidio, Allen, & Schroeder, 1990; Krebs, 1975; pro posudky viz Batson, 1991, a Eisenberg & Miller, 1987). Ač pozorujeme empaticko-pomáhající vztah, neříká nám to nic o podstatě motivace, která tvoří základ tohoto vztahu. Zvyšování blaha druhé osoby může být rozhodujícím cílem, může být nápomocným cílem vyhledaným jako prostředek k rozhodujícímu cíli získat jednu nebo více vlastních výhod, nebo může být obojí. Z pomáhání osobě, ke které cítíme empatii, mohou vyplývat tři obecné kategorie vlastních výhod. Pomáhání umožňuje: a) snížit empatické probuzení, které může být prožíváno jako averzivní (antipatické); b) vyhnout se možnému společenskému trestu a trestu od sebe sama za selhání pomoci; c) získat společenskou odměnu a odměnu od sebe sama za konání, které je dobré a správné. Empaticko-altruistická hypotéza nepopírá, že při pomáhání, ve kterém je obsažena empatie, existují tyto vlastní výhody. Nicméně tvrdí, že s ohledem na motivaci vyvolanou empatií jsou tyto vlastní výhody neúmyslnými důsledky dosažení rozhodujícího cíle zmírnit nouzi toho druhého. Obhájci sobeckých alternativ empaticko-altruistické hypotézy nesouhlasí a tvrdí, že jedna nebo více z těchto vlastních výhod je rozhodujícím cílem pomáhání, ve kterém je obsažena empatie. V posledních dvou desetiletích testovalo více než 25 pokusů tyto tři egoistické alternativy empaticko-altruistické hypotézy.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 488-489, překl. s. 18)

Batson se svými kolegy ve své práci ale uvádí příklady mnoha studií, kterých výsledky opakovaně potvrzovali předpoklad, že empaticko-altruistická hypotéza by mohla být v konečném důsledku správná.

Uvádějí, že „při přezkoumání empaticko-altruistického výzkumu, a stejně tak současné literatury sociologické, ekonomické, literatury politické vědy a biologie, si Piliavin a Charng (1990) všimli: Zdá se, že existuje „posun paradigmatu“ směrem od dřívějšího stanoviska, že chování, které se jeví altruistickým, musí být při bližším podrobném přezkoumání odhaleno jako odrážení egoistických pohnutek. Údaje a teorie, které se teď rozvíjejí, jsou spíše víc slučitelné s názorem, že opravdový altruismus – jednání s cílem přinášet prospěch druhému – skutečně existuje a je částí lidské povahy. (str. 27)“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 490, překl. s. 20)

Jak opět uvádí Batson se svými kolegy, mimo empatické emoce pravděpodobně existují i další možné zdroje altruistické motivace. Altruistická motivace může mít zdroj v „altruistické osobnosti“ (Oliner & Oliner, 1988), zásadovém morálním zdůvodnění (Kohlberg, 1976) a internalizovaných prosociálních hodnotách. (Staub, 1974).

Existuje důkaz, že každý z těchto možných zdrojů je spojován se zvýšenou motivací pomáhat, ale doposud není jasné, že tato motivace je altruistická. Může být, nebo to může být pomocný prostředek k egoistickým rozhodujícím cílům udržení si svého pozitivního sebepojetí nebo uniknutí viny (Batson, 1991; Batson, Bolen, Cross, & Neuringer-Benefiel, 1986; Carlo, Eisenberg, Troyer, Switzer, & Speer, 1991; Eisenberg a kol., 1989). Na to, aby bylo možné deklarovat tyto možnosti za správné, je nutný lepší výzkum ve větším rozsahu, jenž by je důkladně prozkoumal. (Batson a kol., 2002, orig. s. 490, překl. s. 20)

Batson, Ahmedová, Lishner a Tsangová uvádějí ještě dva významné prosociální motivy – jsou to kolektivismus a principismus.

Při kolektivismu je jedinec determinován skupinovou identitou a jedná s cíle dosažení blaha pro skupinu, se kterou se identifikuje. Nejedná teda jenom v zájmu individuálního zisku, ale zajímá se taky o to, co přinese prospěch jeho zájmové skupině (in-group).

„Většina mravních filozofů nabízí pro důležitost prosociální pohnutky jiné důvody než egoismus. Nejvíce od té doby, co se Kant (1724–1804) stranil altruismu a stejně tak kolektivismu. Filozofové odmítají výzvy k altruismu, zejména altruismu zahrnujícímu empatii, protože pocity empatie, účasti a soucitu jsou posuzovány jako příliš vrtkavé a příliš ohraničené. Empatie není pocíťována vůči každému v nouzi, přinejmenším ne ve stejné míře. Odmítají výzvy ke kolektivismu, protože zájem skupiny je omezený limity skupiny. Kolektivismus nejenže povoluje, ale dokonce může povzbuzovat k tomu škodit těm, kteří jsou mimo skupinu. S těmito danými problémy, s altruismem a kolektivismem, mravní filozofové typicky hájí prosociální motivaci s rozhodujícím cílem podporovat univerzální a nezaujatý mravní princip, jako například spravedlnost. (Rawls, 1971) Tato mravní motivace byla nazvaná *principismus* (Batson, 1994).“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 491, překl. s. 21)

V zkratce tedy Batson a jeho kolegové definují principizmus jako „jednání s rozhodujícím cílem podporovat mravní princip“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 491, překl. s. 21)

O tomhle tématu pojednával již Kant, který říkal, že zájem, který dáváme najevo vůči druhým, a který je pobízen povinností vůči principu, může ve skutečnosti být pobízen sebeláskou. Cíl podporování mravního principu může být jenom nápomocný prostředek k dosažení rozhodujícího cíle vlastního prospěchu. Jestliže je to pravda, motivace založená na principu je ve skutečnosti egoistická. Vlastní prospěch z podporování mravního principu je zřejmý. Můžeme získat společenské a vlastní odměny být viděn nebo vidět se jako dobrý člověk. Můžeme se vyhnout společenským a vlastním trestům hanby a viny, že jsme neudělali správnou věc. (Batson a kol., 2002, orig. s. 491, překl. s. 21)

Je principizmus motivem samostatným, nebo je to jen prostředek k získání vlastního prospěchu. Skrývá se za principizmem egoismus?

„Je touha podporovat spravedlnost (nebo nějaký jiný mravní princip) pomocným cílem na cestě za rozhodujícím cílem vlastního prospěchu? Je-li tomu tak, pak tato touha je důvtipnou a propracovanou formou egoismu. Nebo je podporování principu rozhodujícím cílem s následním důsledkem nezamýšleného vlastního prospěchu? Je-li tomu tak, pak principizmus je čtvrtým typem prosociální motivace, nezávislé na egoismu, altruismu a kolektivismu. Výsledky nedávného výzkumu naznačují, že lidé často jednají tak, aby vypadali mravními, zatímco se podle možností vyhýbají ceně, kterou skutečně být morálním přináší; tahle falešná mravnost byla nazvána mravní pokrytectví (Baton, Kobryniewicz, Dinnerstein, Kampf, & Wilson, 1997; Batson, Thompson, Seufferling, Whitney, & Strongman, 1999). Výsledky tohoto výzkumu také naznačují, že jestli mravní motivace existuje, je snadno přemožena vlastním zájmem.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 491-492, překl. s. 21)

K tomu, aby se zjistilo, zda dodržování a podporování určitých principů může být rozhodujícím cílem, hlavním motivem, zda může být bráno jako zcela nezávislé na egoismu, je potřeba dalších důkladnějších výzkumů.

I když v psychologii i jiných behaviorálních vědách dlouho dominoval názor, že obecný egoismus je konec konců zdrojem veškerého lidského jednání, tohle vnímání je

nutno poopravit. Když připustíme, že jednotlivci, kteří pociťují empatii, „konají přinejmenším zčásti s rozhodujícím cílem zvýšení blaha toho druhého, pak předpoklad všeobecného egoismu musí být nahrazen komplexnějším náhledem na motivaci, který počítá s altruismem stejně tak jako s egoismem. Takový posun v našem náhledu motivace vyžaduje postupné přepracování našich základních předpokladů o lidské povaze a lidském potenciálu.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 493, překl. s. 22)

Na otázku proč empatické pocity existují a jaké funkci slouží, zprostředkují Batson, Ahmedová, Lishner a Tsangová odpovědi vícerých expertů:

„Nesporně spekulativní nejpřesvědčivější odpověď spájí empatické pocity s rodičovstvím mezi vyššími savci, ve kterém potomek žije jistou dobu ve velmi zranitelném stavu (de Waal, 1996; Hoffman, 1981; McDougall, 1908; Zahn.Waxler & Radke-Yarrow, 1990). Kdyby rodiče neměli silný zájem o blaho svého potomstva, jejich druhy by rychle vyhynuly. Empatické pocity vůči potomkovi – a z toho vyplývající altruistická motivace – mohou podporovat něčí rozmnožovací potenciál ne zvýšením množství potomků, ale zvýšením jejich šance na přežití. Samozřejmě empatické pocity sahají hodně nad rámec vlastních dětí. Lidé mohou pociťovat empatii vůči široké škále cílů (zahrnující nejenom lidi), pokud tam není nějaká dřívější antipatie (Batson, 1991; Krebs, 1975; Shelton & Rogers, 1981). Z vývojové perspektivy se tohle rozšíření obvykle připisuje kognitivnímu zevšeobecnování, pomocí něhož „přijímáme“ druhé, a tím umožňujeme vyvolání prapůvodního a elementárního nutkání pečovat o potomstvo, když tito přijatí druzí jsou v nouzi (Batson, 1987; Hoffman, 1981; MacLean, 1973). Takové kognitivní zevšeobecnění může být usnadněno lidskou kognitivní schopností zahrnující symbolické myšlení...“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 493, překl. s. 23)

Ve své práci Batson se svými kolegy vyvozuje ze svých zjištění určité závěry. Píše, že „vzhledem k schopnosti empatických pocitů vyvolat altruistickou motivaci, lidé se jim někdy mohou vyhýbat nebo je potlačovat. Ztráta schopnosti pociťovat empatii vůči klientům může být faktorem, možná tím hlavním, při životní zkušenosti vyhoření mezi případovými pracovníky v pomáhajících profesích (Maslach, 1982). Uvědomující si nesmírnou snahu potřebnou pro pomáhání nebo nemožnost účinně pomáhat, tito případoví pracovníci nebo zdravotní sestry pečující o nevléčitelně nemocné pacienty... se možná pokusí vyhnout pociťování empatie, aby se vyhnuli z toho vyplývajícím

altruistické motivaci (Shaw, Batson, & Todd, 1994; Stotland, Mathews, Sherman, Hansson, & Richardson, 1978). Když se na to díváme z pozitivnější stránky, empaticko-altruistický vztah navrhuje využití socializačních postupů založených na empatii k pozvednutí prosociálního chování... Kromě toho, terapeutické programy vytvořené povzbuzováním přijímání perspektivy a empatických pocitů kolem usnadňujících altruistických podnětů mohou dát jedincům možnost vypěstovat si více vyhovující mezilidské vztahy, hlavně ty dlouhodobé. Může z toho plynout také osobní zdravotní prospěch (Luks, 1988; Williams, 1989). Pokusy na společenské úrovni naznačily, že altruismus zahrnující empatii může být vyžítý na zlepšení postojů vůči stigmatizovaným cizím skupinám...“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 493-494. překl. s. 23)

Závěrem Batson, Ahmedová, Lishner a Tsangová podávají užitečnou sumarizaci zjištění, které vyplývají z jejich práce: „Psychologický výzkum se zaměřil na tvrzení, že empatická emoce vyvolává altruistickou motivaci – motivaci s rozhodujícím cílem zvýšení blaha druhého. K pochopení tohoto výzkumu je důležité odlišovat empatickou emoci – citový stav souhlasný s vnímaným blahem druhé osoby – od několika dalších empatických koncepcí. Určili jsme sedm jiných empatických koncepcí: znát vnitřní stav druhé osoby; převzít fyzický postoj druhého, jehož pozorujeme; dospívat k tomu, že se cítíme jako druhý člověk; promítat samého sebe do situace druhého; představovat si, jak se druhý cítí; představovat si, co bychom si mysleli a cítili na místě druhého; a rozrušit se utrpením druhého. Empaticko-altruistická hypotéza prohlašuje, že empatická emoce vyvolává altruistickou motivaci. Výsledky přes 25 výzkumů navržených k otestování této hypotézy v rozporu s různými egoistickými alternativami se dokázaly/prokázaly pozoruhodně podporující, a vedoucí k předběžnému závěru, že pocíťování empatie vůči osobě v nouzi vskutku vyvolává altruistickou motivaci pomoci té osobě. Byly navrženy zdroje altruistické motivace kromě empatie, ale dosud není přesvědčivý výzkumný důkaz, který by tyto návrhy podpořil. Přemýšlejíce nad rámcem egoisticko-altruistické debaty, se zdá, že za zvážení stojí hlavně dvě dodatečné formy prosociální motivace: kolektivismus a principizmus. O kolektivismu – motivaci s rozhodujícím cílem prospěchu nějaké skupiny nebo kolektivu jako celku – bylo prohlášeno, že je následkem skupinové identity. Principizmus – motivace s rozhodujícím cílem podpoření nějakého mravního principu – byl dlouho obhajován náboženskými učiteli a mravními filozofy.

Zda je kterýkoli samostatnou formou motivace, nezávislou na egoismu a neredukovatelnou na egoismus, pořád ještě není zřejmé. Výzkum, který prověřoval nezávislé postavení altruizmu vyvolaného empatií, může posloužit jako užitečná předloha pro budoucí výzkum posuzující nezávislé postavení kolektivismu a principizmu. Teď víme o tom, proč lidé pomáhají víc, než jsme věděli před pár lety. Důsledkem toho je, že víme víc o lidské motivaci a dokonce i lidské povaze. Tohle jsou významné zisky. Ale pořád zůstává mnoho otázek o emočních a motivačních zdrojích, ze kterých by bylo možné čerpat a tak vytvořit více pečující, lidskou společnost. Věříme, že obstarávání odpovědí na tyto otázky je pro pozitivní psychologii důležitým bodem programu.“ (Batson a kol., 2002, orig. s. 494, překl. s. 24)

Konání na základě morální motivace

K vykonávání nějaké činnosti, obzvláště pak prosociálně orientované, lidé můžou být motivováni morálkou, můžou konat na základě jakéhosi „mravního principu“.

Otázka, jak by se dala definovat morálka nebo mravnost není vůbec snadná. Slovníková definice by zněla tak, že morálka je „soubor principů posuzovaných z hlediska dobra a zla a řídicích chování a jednání lidí dané společnosti, mravní kodex; lze chápat jako a) vnitřní víru, přesvědčení, nebo b) vnější principy vyžadované společností“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 327)

Mravy by pak byly: „1. chování, které lze posuzovat z hlediska dobra a zla; zatímco morálka je určitou abstrakcí, mravy jsou jejím konkrétním projevem; 2. sociální normy a obyčeje, které umožňují standardní chování skupiny či společnosti; 3. dle I. Kanta se rozlišuje obsahový aspekt jednání – mravnost, etičnost a shoda jednání se svědomím – morálnost“. (Hartl, Hartlová, 2000, s. 329)

Profesor Sokol ve své Malé filosofii člověka pojem morálky resp. mravnosti definuje jako: „rys člověka nebo jednání, které odpovídá přijatým pravidlům a hodnotovým představám, zejména pokud je takové jednání v rozporu s okamžitým prospěchem či zájmem jednajících. Normy mravnosti jsou v tradičních společnostech náboženského původu: řídí se vůli božstev či Boha. Pozdní antika je spojila s představou ctnosti, která je „sama sobě odměnou“ (stoá). V moderních společnostech se mravnost

často chápe jako čistě konvenční, neboť jí chybí společně uznávaný náboženský základ. Filozofické pokusy o založení mravnosti (etika) se opírají jedny o princip rovnosti (nečiň, co nechceš, aby ti činili jiní; (Kant), jiné zdůrazňují společenský charakter člověka a jeho odpovědnost vůči druhým (Feuerbach), anebo ukazují, že snaha o celistvost lidského života vyžaduje převzetí odpovědnosti a jistou „věrnost sám sobě“, která je motivem mravnosti (Heidegger). Přesto zůstává taková laická mravnost záležitostí společenských elit.“ (Sokol, 2004, s. 327-328)

Významem morálního se ve své práci „Jak se stáváme morálními“ zabývá i Michael Schulman. Definovat tenhle pojem není snadné, pokoušeli se o to v historii mnozí filozofové, teologové a mnozí jiní. I v běžné rozpravě má mnoho různých významů.

Ve své práci blíže určil, že „morální odkazuje pouze na jednání s úmyslem vytvořit laskavé a/nebo čestné výsledky. Tohle je ústřední význam výrazu ve všech hlavních etických a náboženských tradicích a pravděpodobně je to jeho nejběžnější použití.

Tudíž podle této definice, když nazveme jednání morálním, není to kvůli nějakému fyzickému aspektu chování nebo dokonce kvůli tomu, že bylo dosaženo nějakého dobra; spíše je to proto, že jsme usoudili, že za jednáním je nějaký dobrý úmysl, že skutečným cílem konajícího bylo vytvořit laskavý výsledek, aby přinesl prospěch jednomu nebo více lidem, nebo čestný výsledek, jenž by zajistil každému příslušnému účastníkovi prospěch, který si zaslouží (typicky vycházející z úvah o poctivosti a rovnosti). Jinými slovy, usoudili jsme, že skutečným posilovačem pro jednání bylo přinášet prospěch jednomu nebo více jiným, a že jednání nebylo provedeno z donucení nebo z povinnosti či kvůli vyvolání reciprocity. (Když nazýváme morálními *lidi* a nejenom jejich činy, je to proto, že věříme, že jejich konání obvykle pramení z takových velkorysých úmyslů.)“ (Schulman, 2002, orig. s. 500, překl. s. 26)

Tahle definice by se v mnohém podobala altruistické motivaci. Ale morálka, mravnost, to je jak jistě cítíme, a jak naznačují i předchozí definice, něco víc.

Morální motivace může mít tři zdroje. Prvním může být pocíťování empatie, když v nás zejména utrpení druhých vzbudí dojetí. Jiným zdrojem může být to, když se identifikujeme, ztotožňujeme s morálními vzory, když nás udivuje jejich dobrota.

Posledním zdrojem může být to, když jsme oddaní principům a osobním standardům správného a nesprávného, když nás dojmají ušlechtilé principy a ideály. (Schulman, 2002, orig. s. 501, překl. s. 26)

O empatii jako zdroji motivace již bylo pojednáváno dříve, oddanost principům a standardům správného a nesprávného by se dalo přirovnat ke principizmu, o kterém tato práce taky uvádí některé informace.

Když se lidé ztotožňují nebo identifikují s morálními vzory, může je to motivovat k mravnímu konání. Napodobovat je možné postavy reálné, ale morální vzory mohou být také smyšlené.

„Pomocí internalizace začínají děti posuzovat svoje chování jako „správné“ a „nesprávné“, a ne jenom jako účinné nebo neúčinné k dosažení toho, co chtějí. Jako empatie, morálka založená na přičlenění, začíná velmi časně ve věku 2 let, a může být také normálně rozdělená vlastnost. Pokud vezmeme v úvahu centrálnost lásky v procesu internalizace, není překvapující, že internalizace rodičovských pravidel je nejzjevnější u dětí, se kterými jejich rodiče zacházeli s vroucností a citlivostí, pravidla jim vysvětlovali zřetelně, přísně je korigovali, ale nezáviseli na fyzickém trestání (Grusec, 1966; Hart, DeWolf, Wozniak & Burts; 1992; Londerville & Main, 1981; Stayto, Hogan, & Salter-Ainsworth, 1971; Zahn-Waxler, Radke-Yarrow, & King, 1979).“ (Schulman, 2002, orig. s. 502, překl. s. 28)

Morální motivace na základě jistých přijatých osobních standardů a principů, pomocí kterých lidé rozlišují, co je podle nich správné nebo nesprávné, má silnou influenci na jejich konání a chování.

Morální standardy a principy jsou udržovány i pomocí představivosti – představujeme si, že jejich dodržováním dosáhneme ideální svět.

„Jakmile jsou takové standardy stanoveny, pokoušíme se, aby naše konání bylo s nimi v souladu, a když neuspějeme, doplatí na to naše sebeúcta. (Greenstein, 1976; Rokeach, 1973). Osobní standardy jsou pak pravidla chování, která hájíme v zájmu našich ideálů. Když je jednoduchá zásada, jako například: „Jak chcete, aby lidé jednali s vámi, tak jedněte vy s nimi.“ osvojena jako osobní standard a odvolává se na body morální volby, může ovlivnit něčí chování v ohromné škále okolností.“ (Schulman, 2002, orig. s. 502, překl. s. 28)

Morální principy a standardy lidé pravděpodobně přijímají i na základě přesvědčení, že povedou k žádoucím výsledkům. Přijímají jich na základě osobní zkušenosti, pozorování jiných, a taky již zmíněné představivosti.

Schulman ve své práci zmiňuje výzkum Evy Folegmannové z roku 1994, která se zajímala o křesťanské záchrance Židů během holocaustu. Motivační zdroje byly podobné těm, které zmínil již dříve. Někteří zachránili Židy riskující svůj vlastní život a životy členů své rodiny z empatie, říkajíce že byli pohnuti utrpením, kterého byli svědky, a že se nemohli obrátit zády k těm, kteří byli pronásledováni. Jiní zachraňovali spíše z principu nežli kvůli empatii, vysvětlujíce že viděli zlo a nemohli by se sebou žít, kdyby se vůči němu nepostavili. Tito lidé konali na základě pocíťování nespravedlnosti spíše než emočního spojení s trpícími jedinci. Nicméně jiní zachraňovali kvůli svému vztahu k morálnímu vůdci nebo morálnímu společenství, jako například své rodině nebo církvi. (Schulman, 2002. orig. s. 503-504, překl. s. 29)

„Stručně řečeno, když se díváme na tři zdroje morální motivace, je možné říct, že morálka se opírá o hlavu (o principy nebo kognitivně založené standardy správného a nesprávného a pochopení sebe samého jako agenta morálky), o srdce (empatické reakce na pocity druhého) a o morální společenství (ztotožnění se s morálními příklady jako jsou rodiče, hrdinové a morální skupiny).“ (Schulman, 2002, orig. s. 504, překl. s. 29)

„Morálka“ má však i své úskalí. Známy výrok praví „Cesta do pekla je dlážděná dobrými úmysly“. Lidé občas přenechávají morální soudy jiným, protože si myslí, že „ti druzí“ jsou kompetentnější. Mnohokrát však jde jenom o to vyhnout se osobní odpovědnosti.

Stává se, že jisté skupiny lidí považují jiné skupiny za méněcenné a proto své morální pravidla, principy a přesvědčení při nich neuplatňují. Způsob, jak se vyhnout této překerní situaci je od raného dětství vychovávat děti ve víře, že žádní lidé nejsou méněcenní nebo nehodní spadat do morálního rámce, jenž je určen.

Ve společnosti se objevuje někdy deficit morální motivace, který může být způsoben taky výchovou.

„Někdy se rodiče obávají, že jejich děti se stanou *příliš* laskavé a ohleduplné vůči druhým, a tím lehce zneužitelné. Výzkum tuto obavu nepotvrzuje. Děti a dospělí, kteří jsou laskaví kvůli empatii nebo z principu (v porovnání s nespolehlivými jedinci, kteří se

snaží vyhovět druhým, aby získali pozornost a přátelství), mají tendenci být vnímaví a nezdolní, a ve všeobecnosti jsou svými vrstevníky respektováni (Carlson, Lahey, & Neeper, 1984; Kurdek & Krile, 1982).

Optimisticky řečeno, u většiny dětí se ukáže, že mají svědomí, a většina z nás se v každodenním životě pravděpodobně setkává mnohem víc s laskavostí než s nevlídností. Je zvláštní a povzbudivé, že laskavost nás rozechvívá a nepřipadá nám nepřírozené, že když se doslechne o mimořádných skutcích laskavosti nebo sebeobětování,... zpravidla nejsme šokováni, jako kdyby to chování bylo divné nebo cizí. Takové skutky spadají do rozmezí považovaného za normální, a můžeme porozumět a ztotožnit se s pohnutky v pozadí těchto činů....

V porovnání s tím krajní krutost nás často vyvede z míry: lámeme si hlavu nad tím, jak někdo může být tak nelítostný. Zlo se nám může zdát fascinující, ale většina ho shledává odpudivým a matoucím.... Nedovedeme dát kvalitní vysvětlení; protože tomu nerozumíme. Když se dozvíme o extrémních činech násilí, žádné z navržených vysvětlení se nezdá být uspokojující. Je to jakoby někteří lidé měli takový hlad po násilí, což je tak daleko za normálem, že jejich motivace zůstávají nepochopitelné.

To, že se nám mimořádná добрota zdá být normálnější než mimořádná špatnost, je hodné zapamatování, když se snažíme dát si dohromady pochopení lidské povahy. Nějak jsme byli zavedeni na jedinečnou vývojovou cestu, na které jsme se na rozdíl od jakéhokoli jiného biologického systému dostali k tomu, že se zajímáme o dobrotu. Tento zájem o morálku a vstřícnost vůči ní hrál hlavní roli ve vývoji lidské civilizace, a přispěl ohromnou mírou k přežití a vzkvétání našeho druhu.“ (Schulman, 2002, orig. s. 509, překl. s. 35)

Láska

Kniha Člověk jako osoba, které autorem je profesor Sokol, obsahuje kapitolu s názvem Láska jako péče o druhého. I když je velice obtížné pokud ne úplně nemožné chtít pojmově uchopit nebo definovat podobný fenomén, jakým láska bezpochyby je, není na škodu uvést některé postřehy, které se týkají spojení lásky a starosti o druhého.

Mezi vztahy nepodmíněné starosti o druhého stojí na prvním místě vztah rodičů a dětí. Podobně naléhavá může být situace jakéhokoliv bezmocného člověka nebo člověka v nouzi. Tuto základní lidskou situaci zachycuje biblické podobenství o „milosrdném Samařanovi“ – podle Ježíšova výkladu vznikají skutečné osobní vztahy právě ze setkání s člověkem v nouzi. (Sokol, 2001, s. 150)

„Jenže člověk může nepodmíněný závazek péče převzít i úplně jinak, jinou formou péče o druhé, a někdy dokonce i o věci nebo instituce, kterým se chce v plném smyslu „věnovat“... Zejména v moderních bohatých společnostech, kde se s krajní nouzí nesečkáváme na každém kroku se člověk může ocitnou i v opačné situaci: chtěl by pomáhat, pečovat, zachraňovat, ale neví, kde začít. Myslí na přírodu, na lidstvo, na svět, jenže ty se ukazují být příliš rozlehlé, neurčité a neuchopitelné, kdežto každá jednotlivá příležitost, která se naskytne, je zase až příliš nahodilá, dílčí, omezená... Kdo chce něco dokázat, musí volit, a to vždycky znamená redukovat své možnosti. Chopit se příležitosti, která zřetelně „něco potřebuje“, převzít odpovědnost za někoho nebo za něco – i kdyby se to zdálo být dost obecné a vznešené. Podstatné je to, že s odpovědností člověk přijímá i neznámé riziko, a právě v této souvislosti platí Nietzscheho „žít nebezpečně“.

Přijetí nepodmíněného závazku péče o druhého nejlépe odpovídá křesťanské představě „lásky“ (charitas), která není vedena mým zájmem a mými potřebami, ale řídí se a podřizuje prospěchu toho, o koho mám pečovat; Italové říkají volere bene, chtít (pro někoho) dobré, Němci Wohlwollen. Tím se výrazně liší od pojetí třeba Platónova, pro něhož láska znamená touhu po tom, co mne přitahuje a přesahuje a na čem bych se tudíž rád podílel, případně co bych chtěl získat. Zatímco řecké eraó (erós) znamená hlavně radostnou vášeň, fileó oblibu toho, co bych chtěl získat a mít, agapaó označuje obdiv, úctu a péči. Erós, filia, agapé. V každé skutečné lásce jsou všechny tyto prvky nějak – v různém poměru – zastoupeny, ale ani v obětavé péči o druhého nesmí nikdy chybět úcta k druhé osobě a hlavně radost, chara, kterou přes všechny patálie přináší.“ (Sokol, 2001, 151)

Maslow ve své knize uvádí dva „druhy“ lásky – tzv. B-lásku (od slova being) a D-lásku (od slova deficiency). Jedna z nich je láska, která potřebuje, druhá láska, která nepotřebuje. B-láska je oblíbená. Není vlastnická a je spíš obdivující než potřebující. Nikdy nemůže být uspokojena, je možné si ji užívat bez konce. Při B-lásce jsou milující

lidé více autonomní. Je stejně tak kognitivní i emotivně-konativní. Na druhou stranu D-láska být uspokojena může. (Maslow, 2000, 67-69)

Obě podoby lásky můžou být motivačním činitelem.

Filantropie

Výrazu filantropie se někdy užívá jako synonyma pro dobročinnost.

O filantropii bylo také popsáno již mnoho. Definice „filantropického“ zní „vztahující se k dobročinnosti, lidumilství; vztahující se k filantropizmu jako pedagogickému systému“ (Hartl, Hartlová, 2000, 165)

Existuje filantropie individuální, přímá nebo organizovaná. „Filantropie“ není neslušné slovo, přesto se v geografickém prostoru České republiky často nepoužívá. Pojem pochází z řeckého filó, které znamená „miluji“, a antróphos, které znamená člověk. (Šiklová, J., 2000, in: Filantropie v České republice a účast občanů na věcech veřejných.)

„Téma pomáhat druhým, slabším, podílet se na společné dobročinnosti je samozřejmou součástí euroamerické tradice ve všech jejích podobách. Konat dobro ve prospěch druhých a ve prospěch společenství je jeden z axiomů svázaných s představou dobrého života. Jde o jakési kulturní pozadí života, které orientuje rozhodování člověka směrem k dobročinnosti.

Kořeny této kulturní danosti a orientace jsou jednak v křesťanské morálce, jednak jsou svou povahou antické.“ (Autor neuveden, 2001, Vstupní texty k třídním seminářům programu CPSI, s. 47)

Ve stejné publikaci se filantropie definuje jako „obecně pocíťovaná kulturní norma, zájem o blaho druhých. V některých případech bývá tento pojem zužován na finanční pomoc. V pozadí však převládá obecný zájem o lidstvo, jeho rozvoj, sociální programy, atd.“ (Autor neuveden, 2001, Vstupní texty k třídním seminářům programu CPSI, s. 49)

Podoba filantropie záleží především na přesvědčení člověka.

„Kořeny dnešních neziskových organizací a opodstatnění jejich existence však nelze vysvětlovat pouze v kontextu svobody sdružování. Jednoduše řečeno, u kořenů dnešních neziskových organizací stojí filantropie...“ (Řektořík a kol., 2001, 25)

Dobročinnost je možné rozdělit na soukromou a veřejnou.

„Veřejná dobročinnost, která je přece výrazem určité sociální zodpovědnosti za celou společnost, vznikla podstatně později než soukromá. Wolfram (1930) rozlišuje tři epochy dobročinnosti, které jsou charakteristické nadvládou tří „mocí“: církve, společnosti a státu.“ (Schaad, 1998, s. 167)

HOSPICOVÁ PÉČE

Zopakujme definici paliativní (hospicové) péče – je to „komplexní, aktivní a na kvalitu života orientovaná péče poskytovaná pacientovi, který trpí nevléčitelnou chorobou v pokročilém nebo terminálním stadiu. Cílem paliativní péče je zmírnit bolest a další tělesná a duševní strádání, zachovat pacientovu důstojnost a poskytnout podporu jeho blízkým“. (Špinková, Špinka, 2004, s. 11)

Moderní paliativní péče má několik hlavních principů. Neodvrací se od nevléčitelně nemocných, ale chrání jejich důstojnost a klade hlavní důraz na kvalitu života, dokáže úspěšně zvládat bolest a další průvodní jevy závěrečných stadií nevléčitelných a ke smrti směřujících onemocnění, je založena na interdisciplinární spolupráci a integruje v sobě lékařské, psychologické, sociální, existenciální a spirituální aspekty. Vychází důsledně z individuálních přání a potřeb pacientů, respektuje jejich hodnotové priority a chrání právo pacienta na seburčení. Moderní paliativní péče zdůrazňuje význam rodiny a nejbližších přátel nemocných, nevytrhává nemocné z jejich přirozených sociálních vazeb, ale umožňuje jim, aby poslední období života prožili v důstojném a vlídném prostředí a ve společnosti svých blízkých. Také nabízí všestrannou účinnou oporu příbuzným a přátelům umírajících a pomáhá jim zvládat jejich zármutek i po smrti blízkého člověka. Paliativní péče vychází ze zkušenosti, že existuje zásadní rozdíl mezi špatnou a kvalitní péčí o umírající a že umírání nemusí být

provázeno strachem, nesnesitelnou bolestí a nesmyslným utrpením. (Sláma, Špinka, 2004, s. 10)

Hospicová péče se, jak jsme už dříve uvedli, zaměřuje na péči o umírající a podporu jejich nejbližších. Hospicové hnutí se od 60. let, kdy byl v Anglii založen první moderní hospic, šíří ve světě velmi rychle. Dnes existuje téměř 7000 zařízení hospicové péče v 90 zemích světa.

Vývoj paliativní péče v České republice jistým způsobem za vývojem ve vyspělých zemích silně zaostává.

Příčinou může být problematický rozvoj občanské společnosti jako takové, která musela v tomto geografickém prostoru překonávat mnohé těžkosti a v dnešní době zažívá jakousi „krizi důvěry“, která představuje zásadní překážku jejího rozvoje. (Müller, 2002)

Kvalitní péče v České republice existuje, ale není dostupná uspokojivému počtu lidí.

Pro ilustraci, v České republice umírá ročně kolem 105 000 lidí a jenom cca 1% z nich se dostává specializované paliativní péče. Rozsáhlý výzkum veřejného mínění uskutečněný na reprezentativním vzorku české a moravské společnosti prokázal, že veřejnost je silně nespokojena se současným stavem péče o umírající. (Sláma, Špinka, 2004, s. 14)

Situace se však, sice pomalu, ale zlepšuje.

Hospic

Co je hospic? Jeho definici a základní informace, které se spájejí s pojmem hospic, můžeme nalézt na stránce www.hospice.cz. Podle nich tedy hospic je „specializované zařízení, poskytující tzv. paliativní péči, tedy péči zaměřenou na úlevu od bolesti, kterou postupující nemoc přináší, na rozdíl od standardní lékařské (kurativní) péče zaměřené na léčbu nemoci.“ (<http://www.hospice.cz/hospice1/hospic.html>).

Uvedená stránka hospic přibližuje následovně: Hospic je zařízení určené pro terminálně nemocné pacienty, u kterých byly vyčerpány ostatní možnosti léčby. Hospic neslibuje vyléčení, ale léčitelnost. Je důležité, aby byl pacient o svém stavu ještě před příchodem do hospice dobře informován.

„Myšlenka hospice vychází z úcty k člověku jako jedinečné a neopakovatelné bytosti, a z jeho potřeb: biologických, psychologických, sociálních a duchovních. V hospicích je akcentován duchovní rozměr péče, který obyčejně v nemocnicích chybí. Proto jsou standardně jako součást profesionálních týmů v hospicích navíc přítomní sociální pracovník, psycholog, teolog. Přijímání jsou ovšem všichni nemocní bez ohledu na vyznání. Podobně je to i s personálem. V Čechách i na Slovensku jsou zakladateli hospiců církve nebo řády.“

Hospicová péče se ve světě standardně dělí na tři části. Jsou to domácí hospicová péče, stacionáře – denní pobyty, a lůžková hospicová péče.

Domácí hospicová péče „je pro nemocného zpravidla ideální, ale ne vždy dostačující. V Čechách a na Slovensku zatím není moc rozvinutá. Dobrý systém je praktikován v Rakousku. Předpokládá určitou úroveň rodinného zázemí, které často schází, nebo se dlouhou službou nemocnému unaví a vyčerpá, nebo je ošetřování touto formou příliš náročné pro rodinné příslušníky.“

V případě stacionářů je pacient „přijat ráno a odpoledne nebo večer se vrací domů. Tenhle způsob připadá do úvahy u nemocných z blízkého okolí hospice, pokud u nich nestačí domácí péče.“

Lůžková hospicová péče je „aktuální zejména tehdy, když předchází dvě formy nestačí, nebo nejsou vůbec k dispozici. V případě, že je i možnost výše uvedených dvou forem, po zlepšení zdravotního stavu nemocného, nebo zotavení jeho rodiny, se může vrátit do domácí péče.“

Základní filozofie hospice vychází z úcty k životu a úcty k člověku jako jedinečné, neopakovatelné bytosti. Hospice garantují, že pacient nebude trpět nesnesitelnou bolestí, že bude vždy respektována osobní důstojnost pacienta, a že v posledních chvílích nezůstane osamocen. Důraz v hospicích se klade na kvalitu života nemocného a to do posledních chvil. Úkolem hospice je pomáhat a sloužit. Nedává si za cíl odstranit utrpení. Hospic respektuje smrt jako nedílnou a přirozenou součástí života. Filozofie hospice vyžaduje hluboce lidský a současně profesionální přístup stejně tak, jako i týmovou práci všech zúčastněných, včetně dobrovolníků, kteří tvoří neoddělitelnou část těchto týmů. V hospici by měli pracovat lidé, kteří mají skutečně a bezvýhradně rádi lidi. Současně to jsou lidé, kteří jsou vyrovnáni se svou vlastní

konečností, smrtelností. Důležitou částí týmů hospicové péče jsou i dobrovolníci. (všechny odstavce v odstavci „Hospic“ citovány nebo parafrázovány z: <http://www.hospice.cz/hospice1/hospic.html> - čteno 27.5. 2006)

Domácí hospic Cesta Domů

Za fungování domácího hospice Cesta domů je odpovědné občanské sdružení Cesta domů, které vzniklo 5. 4. 2001 v Praze. Hlavním cílem sdružení je poskytování paliativní péče na území hlavního města Prahy a v nejbližším okolí, a prosazování strukturálních změn vedoucích k zásadnímu zlepšení péče o nevléčitelné nemocné, umírající a jejich rodiny. V neposlední řadě je to poskytování poradenské služby. (<http://www.cestadomu.cz/res/data/008/001066.doc>)

Sdružení se taky snaží získávat další zájemce o dobrovolnou a profesionální službu v rámci hospicové péče i zájemce ochotné tuto péči finančně podporovat. (<http://www.cestadomu.cz/res/data/001/000212.doc>)

DOBROVOLNICTVÍ

O dobrovolnictví je možné najít mnoho informací v domácích i zahraničních publikacích. V International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences se píše o dobrovolných asociacích, sdruženích, o jejich vývoji a předpokládané budoucnosti. Neopomínají se ani dobrovolné organizace, ve kterých, jak se píše, jednotliví členové spájí svou vlastní vůli, své přání s jinými, aby dosáhli společného cíle. Co se týče psychologického vnímání problematiky, i zde je zmíněno, že fenomén dobrovolnictví z vědecké perspektivy poskytuje možnosti k náhledu na obecnou povahu pomáhání a prosociálního chování. Otázky, proč se lidé stávají dobrovolníky, jsou v podstatě otázky motivace. Je nutno najít odpovědi na otázky týkající se sil, na základě kterých lidé vykonají nějaký čin, je nutno hledat odpovědi po procesech motivace. Výzkumníci dobrovolnictví považovali za pokračující prosociální konání. Stát se dobrovolníkem, být

dobrovolníkem se považuje za žádoucí, ale existuje nebezpečí, že uplatnění extrinsického tlaku může mít za následek podkopávání motivace. Ta je znovuobnovena až když je vnější tlak odstraněn. (Kolektiv autorů, 2001, s.16302-16311)

Dobrovolník je takový člověk, který „bez nároku na finanční odměnu poskytuje svůj čas, svoji energii, vědomosti a dovednosti ve prospěch ostatních lidí či společnosti.“ (Tošner, Sozanská, 2002, s. 35)

„Dobrovolnická služba je pomoc nezaměstnaným, osobám sociálně slabým, zdravotně postiženým, seniorům, příslušníkům národnostních menšin, imigrantům, osobám po výkonu trestu odnětí svobody, osobám drogově závislým, osobám trpícím domácím násilím, jakož i pomoc při péči o děti, mládež a rodiny v jejich volném čase, je pomoc při přírodních, ekologických nebo humanitárních katastrofách, při ochraně a zlepšování životního prostředí, při péči o zachování kulturního dědictví, při pořádání kulturních nebo sbírkových charitativních akcí pro osoby uvedené výše, nebo pomoc při uskutečňování rozvojových programů a v rámci operací, projektů a programů mezinárodních institucí, včetně mezinárodních nevládních organizací. Za dobrovolnickou službu se nepovažuje činnost týkající se uspokojování osobních zájmů, nebo, která je vykonávána v rámci podnikatelské nebo jiné výdělečné činnosti anebo v pracovněprávním vztahu, služebním poměru nebo členském poměru.“ (Arnoldová, 2002, s. 65-66)

Dobrovolnictví není nějakým novým fenoménem, který by se v lidské společnosti zjevil v posledních desetiletích. V každé kultuře i společnosti ti, kteří byli na tom lépe, pomáhali méně šťastným, kteří pomoc z jakéhokoliv důvodu potřebovali. Solidarita a vzájemná pomoc tvoří základ existence lidské společnosti i všech náboženství. (Tošner, Sozanská, 2002, s. 23)

I u dobrovolnictví je možné udělat různá členění a rozdělení. V zkratce uvedme alespoň nejdůležitější „druhy“ dobrovolnictví. Často nebývají v „čistých“ formách, ale prolínají se.

Dobrovolnictví může být vzájemně prospěšné, nebo veřejně prospěšné. Když se činnost zaměřuje převážně na rodinu, příbuzenstvo a sousedy, je možné použít termínu občanská výpomoc. Z hlediska vývoje můžeme rozeznat evropský model dobrovolnictví – komunitní – dobrovolníci se spontánně setkávají na základě společných zájmů

v přirozeném společenství, nebo americký model – manažerský – kde s dobrovolníky pracují profesionálně vedená dobrovolnická centra, které si vyhledávají altruisticky zaměřené občany a dále s nimi pracují. Dobrovolnictví může vzniknout směrem zdola nahoru, takové je založeno na neformální skupině přátel se společným zájmem a činností, jež postupně nabývá formální strukturu a spěje až k registrované neziskové organizaci, nebo existuje dobrovolnictví působící zvenčí dovnitř, kde se v strukturované organizaci rozhodnou profesionálové spolupracovat s dobrovolníky. Podle Friče je míra využití dobrovolníků různá – od situace, kdy je chod organizace na dobrovolnících závislý až k bodu, kdy činnost dobrovolníků pro vlastní chod organizace nepostradatelná není. Z časového hlediska pak dobrovolnické zapojení můžeme dělit na jednorázové nebo dlouhodobé. Oblasti, do kterých se dobrovolníci mohou zapojit, jsou různé. Do dobrovolnické činnosti jsou zapojeni lidé ze všech věkových i profesních skupin. (Tošner, Sozanská, 2002, 36-44)

Motivy dobrovolné činnosti

I když pomineme teorie motivace z hlediska psychologie, filosofické otázky týkající se lidské morálky (o těchto záležitostech je pojednáváno dříve), můžeme přesto najít pár pohledů na motivy, které vedou lidi k dobrovolné činnosti.

Motivy dobrovolníků nemusí být vždy prospěšné pro ostatní. Podle Vitoušové (1998) existují některé nevhodné, až nebezpečné motivy. Tyto je nutno včas rozpoznat a případného zájemce korektně odmítnout. Zvýšená opatrnost je potřebná v případě, když motivem je soucit vedoucí k degradaci klienta, nepřiměřená a zbytečná zvědavost nebo služba pramenící z pocitu povinnosti. Nebezpečným může být skutkaření, snaha něco si zasloužit, touha obětovat se. Když je motivem osobní neštěstí, se kterým si uchazeč neví rady, a proto chce ve službě hledat vlastní duševní rovnováhu, rovněž by se to nedalo nazvat ideálním motivem. Nebezpečnými jsou také osamělost a z ní pramenící touha po přátelství, pocit vlastní důležitosti, nenahraditelnosti, nedostatek sebeúcty a s ním spojená touha potkat ještě ubožejší lidi. V neposlední řadě je nebezpečnou panovačností, touha ovládat jiné a uplatnit svůj vliv. V těchto případech jsou motivy falešné. Dalo by se říct,

že touha po moci je zakrývaná deklarovanou snahou pomoci. (Tošner, Sozanská, 2002, s. 45-46)

Motivy dobrovolné činnosti byly předmětem i některých výzkumů.

Na základě výzkumu dárcovství a dobrovolnictví, který proběhl v České republice v letech 1999-2000, na kterém pracoval Frič s kolektivem je možné uvést typologii motivací k dobrovolné činnosti. Individuální motivace je podle zmíněného výzkumu značně rozmanitá a má celou škálu důvodů, které měly vliv na rozhodnutí pomáhat. Jedním z výsledků výzkumu bylo, že pomocí statistické analýzy byly vytipovány tři základní deklarované motivace k dobrovolnictví – konvenční, reciproční a nerozvinutá. Jsou to motivace, které se vzájemně prolínají, ale z individuálního hlediska týkající se konkrétních jedinců má vždy některá dominantní vliv.

Konvenční resp. normativní motivace je ta, pokud se někdo stane dobrovolníkem, protože ho k tomu vedou morální normy nejbližšího okolí nebo obecná neformální pravidla chování v dané společnosti nebo obojí. Konvenční motivace je dominantní u 41% českých dobrovolníků. Pokud o dobrovolníka dominuje konvenční motivace, mívá sklon preferovat své náboženské přesvědčení. V širším slova smyslu se konvenční motivace opírá o principy křesťanské morálky a představy o správném způsobu života. Dobrovolník, u kterého dominuje konvenční motivace, se dobrovolníkem stává, protože se to zkrátka sluší a patří. Nejčastěji ji nacházíme u lidí nad 60 let a u věřících.

Další motivací zjištěnou výzkumem, který prováděl Frič s kolektivem je motivace reciproční. Její nositel v dobrovolné práci hledá prvky, jež jsou užitečné i pro něho samého. Dobrovolníci chápou svou práci jako organické spojení dobra pro jiné a vlastního prospěchu. Mají zájem o získávání nových zkušeností, navazování nových vztahů a mají snahu uplatnit svoje schopnosti a prostřednictvím dobrovolné práce se udržovat v kondici. Tato poněkud pragmatická motivace je dominantní u 37% českých dobrovolníků, hlavně u mladých lidí do 30 let, kteří mají jednoznačně ateistický světónázor.

Poslední motivací byla nerozvinutá motivace. Tato se omezuje jen na soubor prvků vytvářejících základní prostor pro rozhodování dobrovolníků. Mezi tyto prvky patří důvěra v organizaci, pro niž měli pracovat, přesvědčení o užitečnosti dobrovolné práce v konkrétním případě, pocit, že se dobrovolnickou činností můžou podílet na šíření

dobré myšlenky. Tyto tři motivační pilíře mají postačující vliv, aby se nositelé nerozvinuté motivace rozhodli pro dobrovolnou činnost. Tato tzv. nerozvinutá motivace se projevila u 23% českých dobrovolníků. Častěji se vyskytuje u vysokoškoláků, ve střední a starší generaci.

Porovnání typů motivace s typologií dobrovolnictví ukazuje, že konvenční motivace má nejbližší k občanské výpomoci, reciproční motivace k vzájemně prospěšnému dobrovolnictví a nerozvinutá motivace, pokud je možné vidět jí jako altruistickou, má nejbližší k veřejně prospěšnému dobrovolnictví. Českým dobrovolníkům podle jejich vyjádření dobrovolnictví přináší nové zážitky, zkušenosti, přátele, možnost seberealizace i možnost být někomu užitečný. (Tošner, Sozanská, 2002, s. 45-47)

Dobrovolnictví v České republice

V České republice se dobročinnost rozvinula hlavně s rozvojem spolkové činnosti v 19. století. Dobrovolné organizace byly soukromé, obecní, náboženské, národnostní, dokonce i spolky polooficiální, které měli široké kompetence. Přerušení vývoje bylo následkem německé okupace a vznikem socialistického státu. Občanské aktivity opět zesílily po roku 1989. Byla znovuobjevena lidská potřeba pomáhat ostatním. Velké počty neziskových organizací neměly žádný majetek a svou činnost stavěly na lidském nadšení a pomoci dobrovolníků. Každoročně jsou odpracovány desetitisíce hodin zdarma, dobrovolnická činnost přináší užitek nejenom jejímu příjemci, ale také dobrovolníkovi. Navzdory tomu je povědomí o dobrovolnictví a zapojení veřejnosti do dobrovolných aktivit v České republice ve srovnání se západními zeměmi na nízké úrovni. (Tošner, Sozanská, 2002, s. 29-31)

Dobrovolnická činnost v rámci domácího hospice Cesta domů

Jak se můžeme dočíst na stránce hospice Cesta domů, „spolu se zaměstnanci jsou dobrovolníci tím nejcennějším, co Cesta domů má. V zahraničních hospicích a hospicových hnutích často mnohokrát počtem převyšují zaměstnance a ani v našem případě tomu není jinak. Zapojení dobrovolníků je nezbytné nejen z důvodů

ekonomických, ale především obohacuje hospicovou péči o ducha vzájemnosti, bez něhož ztrácí tento druh péče jeden ze svých nejdůležitějších rozměrů.“ (<http://www.cestadomu.cz/index.php?cmd=page&type=14&lang=cs> – čteno 2. 6. 2006)

Dobrovolníci procházejí odbornou přípravou, absolvují povinné přednášky a stáže v lůžkovém hospici. V současné době s Cestou domů aktivně spolupracuje přes 30 dobrovolníků. (<http://www.cestadomu.cz/res/data/008/001066.doc> – čteno 2. 6. 2006)

Na stejné stránce se píše, jaké by měly být osobní předpoklady toho, kdo chce vykonávat dobrovolnou práci v domácím hospici. Dobrovolník by tedy měl být motivován k dobrovolné práci, měl by být vyrovnán s nemocí, umíráním a smrtí, měl by být tolerantní a dostatečně empatický, s dobrými komunikačními vlastnostmi. Měl by být schopen vymezovat a respektovat hranice, pracovat v týmu a taky pečovat o sebe. V neposlední řadě by měl mít určitou psychickou stabilitu a pružnost v krizových situacích, měl by být připraven prohlubovat si znalosti a otevřen sebevzdělávání. (<http://www.cestadomu.cz/index.php?cmd=page&id=34&lang=cs> – čteno 2. 6. 2006)

A jak by měl dobrovolník doprovázet umírajícího? Důležité je umění naslouchat. Musí činit všechno „opravdově“, nejenom „jakoby“. Je nutné se vcítit do druhého, dát mu možnost důvěry, možnost pocítit blízkost, ale také i dopřát mu i odstup, aby jistou část cesty mohl jít sám. Nezbytnou je empatie. (Pera, Weinert, 1996, 48-51)

EMPIRICKÁ ČÁST

Cíl výzkumu

Cílem provedeného výzkumu bylo porovnat teoretické znalosti o motivaci obecně a konkrétně o motivaci dobrovolníků s konkrétním zjištěním týkajícím se specificky vybrané úzké skupiny lidí v určitém kontextu a situaci.

Jsme si vědomi faktu, že i snaha o podrobnější psychologickou analýzu dané problematiky se jen stěží vyhne zúžení a redukci. S tímto vědomím přiznáváme, že záměrem nebylo získání obrovského kvanta dat a jejich následné statistické vyhodnocování. Proto nebyl prováděn žádný kvantitativní výzkum. Výzkumná část se snaží formou kvalitativní analýzy nalézt jisté společné znaky mezi teoretickými znalostmi o motivaci a empirickým zjištěním vyplývajícím z práce s konkrétními jedinci. Výzkum je pouze orientační sondou, jakousi mapovací případovou studií v rámci konkrétního zařízení, v našem případě hospice Cesta domů. Nemá potvrdit ani vyvrátit žádné hypotézy. Jeho cílem je lepší porozumění tomu, co motivuje konkrétní individua k dobrovolnické činnosti.

Co se týče etických otázek, účastníci měli svobodu odmítnout vyplnění dotazníku. Jejich anonymita je zajištěná v dostatečné míře.

Teoretický rámec

Blíže o teorii pojednává první část této práce. Obsáhlým způsobem vymezuje pojmy, podává některé koncepce, postoje různých autorů k tématu, poskytuje množství informací týkajících se motivace a motivů obecně. Nalezneme v ní však informace týkající se také specifické dobrovolnické motivace a konkrétní poznatky vztahující se na Českou republiku.

Co snad vyplývá z první části této práce, je fakt, že všechno lidské jednání je něčím motivováno. Když lidé konají, za jejich konáním se vždy skrývá určitá pohnutka,

motiv. Jeho určení se liší v závislosti od různých koncepcí a různých autorů, ale zejména je možné říct, že se liší u každého jedince. Netřeba opomenout také vliv konkrétní osobní situace, resp. všeobecné podmínky, ve kterých se ptáme po „motivaci“ nebo „motivech“.

Základní otázky

Jak již dříve bylo uvedeno, jedná se orientační sondu provedenou v konkrétním prostředí, situaci, čase. Základními otázkami tedy jsou ty, které se ptají, zda existuje nějaká podobnost mezi obecně určenou motivací a motivy, a motivací a motivy, jež vedou konkrétní jedince v rámci konkrétního zařízení k vykonávání dobrovolnické činnosti. Další základní otázkou, která nás zajímala, byla otázka po „druhu“ motivace – zařazení konkrétní motivace jedinců pokud možno do obecnějšího rámce a její specifikování. Poslední, na co se zaměříme je, zda-li je možné nějakým způsobem zobecnit a najít společné znaky typické pro vzorek lidí, na kterém byla tato mapovací studie provedena.

Základní teoretické teze

Domníváme se, že vybraný vzorek lidí v konkrétním zařízení může být ke své dobrovolné činnosti motivován především intrinsicky. Dále se domníváme, že vzhledem k tomu, o jaké zařízení se jedná a vzhledem k tomu, že lidi pracující v tomhle zařízení bychom mohli zařadit pod „pomáhající profese“, jeden z motivačních faktorů může být touha pomáhat jiným, touha poháněná altruismem.

Myslíme si, že do jisté míry budou lidé determinováni svou osobní historií a také svým žebříčkem hodnot.

Vyšetřovací metoda

Jak už bylo dříve řečeno, je obtížné chtít zkoumat motivaci. Lidská osobnost je neskutečně komplexní záležitost se svou vlastní dynamikou. Každý jedinec vykazuje svá osobitá specifika. Zjištění jsou vždy také ovlivněná situací, ve které se k nim dospěje.

Obtížnost pronikání do psychiky osobnosti a do motivace je zjevná, jedním z důvodů je i to, že když se tážeme na motivaci, k odpovědím se můžeme dostat jenom zprostředkovaně. Ani případné přímé pozorování (kdyby se výzkumník ptal samého sebe, co ho motivuje k určité činnosti) by nezaručilo stoprocentní spolehlivost zjištěných informací, jelikož motivace, jak bylo v teoretické části uvedeno, může být i neuvědomělá, nereflektovaná nebo dezinterpretovaná. (Ale to už zacházíme do problematiky psychologického zkoumání jako takového). Jako metoda získávání dat byl zvolen dotazník s otevřenými otázkami.

Mezi metody výzkumu a zjišťování motivačních vlastností patří i přímý dotaz. Pokud máme na paměti, že rozhovor je subjektivní, a chceme-li zvýšit objektivitu výzkumu a zároveň šetřit časem, klademe přímé dotazy na motivační vlastnosti písemně. Při přímých dotazech je někdy třeba značného úsilí zkoumané osoby. (Říčan, 1973, s. 199-201)

(Dotazník, jenž dává na výběr volbu konkrétních odpovědí, byl zhodnocen jako pro naše šetření nevhodný, jelikož omezuje volbu respondenta pouze na několik možností, nebere v úvahu procesy, nedává prostor k vyjádření vlastního názoru, postojů a realitu jakýmsi způsobem omezuje. (Hendl, 2005) Proto byl zvolen dotazník s otevřenými otázkami.

Byl upřednostněn před strukturovaným rozhovorem se záměrem dopřát respondentům dostatek času, prostoru a klidu na promyšlení a formulaci svých odpovědí, který při strukturovaném rozhovoru i navzdory velké snaze obou zúčastněných stran chybí.

Otázky byly zformulovány po konzultacích s doc. Břicháčkem, garantem Certifikovaného programu Psychologie zdraví na FHS UK, s Martinou Špinkovou, ředitelkou hospice Cesta domů a koordinátorkou dobrovolníků ve zmíněném zařízení, Terezou Kauckou.

Ze sociodemografických proměnných byl zaznamenán věk a pohlaví.

Způsob sběru informací mohl samozřejmě mít vliv na charakter získaných poznatků. A to jak pozitivně – neomezeným časem na vypracování, tak negativně – vstupem jiných osob do procesu vyplňování, jinými rušivými elementy. Tyto proměnné nebylo možné kontrolovat.

Získávání údajů proběhlo koncem dubna a během května 2006.

Volba zkoumaného vzorku

Cílovou skupinu tvořili dobrovolníci podílející se na hospicové péči v rámci konkrétního zařízení – domácího hospice Cesta domů. Je možné předpokládat, že důležitým faktorem, který ovlivnil konečné složení zkoumaného vzorku, byl jednoduše zájem resp. nezájem o obsah výzkumu, ochota resp. neochota projevit svůj názor a věnovat svůj čas. Účast na výzkumu byla dobrovolná a nebyla ničím podmíněná. Účastníci byli v potřebné míře poučeni o tom, k jakému účelu dotazníky slouží a co je cílem naší práce. Na dotazník s otevřenými otázkami odpovědělo 8 respondentů, z toho 2 muži a 6 žen.

Znění otázek

Respondentům bylo v dotazníku položeno k vypracování následujících 8 otázek (uvádíme v původním slovenském znění, jak byly předloženy dobrovolníkům):

1. Ako ste sa o hospici dozvedeli?
2. Mali ste nejakú predchádzajúcu skúsenosť s umieraním?
3. Máte dojem, že vám to niečo dalo/vzalo?
4. Čo sa vám na práci v hospici páči/nepáči?
5. Má vaše okolie pre vašu dobrovoľnú činnosť pochopenie?
6. Čo vás do hospicu priviedlo? Aký bol hlavný motív?
7. Keby ste mali niekoho motivovať k tomu, aby prišiel robiť dobrovoľníka do hospicu, čo by ste mu povedali?
8. Aké 3-4 hodnoty/ctnosti považujete za najdôležitejšie?

Některé z otázek a odpovědí na ně měly jenom pomocnou informační hodnotu, ale informační hodnota většiny odpovědí byla pro náš záměr esenciální.

Seznam respondentů

Na výše uvedené otázky uvedlo odpovědi 8 respondentů, z toho 2 muži a 6 žen. Kvůli zachování dostatečné míry anonymity budeme respondenty označovat iniciálami.

Muže zastupují:

O.A. (41 let),

M.Č. (50 let).

Ženy pak:

B.S. (40 let),

D.O. (53 let),

D.K. (45 let),

J.V. (40 let),

L.M. (30 let),

M.T. (46 let)

Část respondentů odpověděla na dotazník elektronicky, část osobně.

Výsledky a interpretace

Odpovědi na první otázku patřily podle našeho názoru k odpovědím s pomocnou informační hodnotou. I zde jsme však předpokládali, že by uvedená fakta měla relevanci při motivaci. Pokud uvedli respondenti, že se o hospici dozvěděli od lidí, u kterých je možný předpoklad, že jsou pro respondenty „významnými druhými“, je možné, že to na jejich motivaci mělo vliv. Je možné nepřímé přijetí jistých morálních standardů, nebo napodobování morálních vzorů. Ve čtyřech případech se respondenti dověděli o hospici z internetu nebo tisku, ve třech případech to bylo od přátel, v jednom případě náhodně od zakladatelů při vyjadřování podpory hospici podpisovou akcí. I při nízkém počtu respondentů vidíme, že neexistuje jediný vhodný způsob, jakým se jedinec dozvídá o hospici, který by ho motivoval k tomu se stát dobrovolníkem. Objevily se nám osobní i neosobní zdroje prvního kontaktu.

Druhá otázka zněla, zda měli respondenti dřívější zkušenost s umíráním. Zajímalo nás, zda je možné, že se při rozhodování stát se dobrovolníkem projevuje jistý vliv osobní

historie. Dva respondenti uvedli, že s umíráním neměli žádnou přímou osobní zkušenost. Pokud ano, jednalo se o velmi specifickou situaci. L.M.: „Viděla jsem pouze několik blízkých osob, které zemřely, ale vždy až na pohřbu, upravené v rakvi.“ Pět respondentů uvedlo přímou zkušenost s umíráním, jednalo se vždy o blízké osoby, o matku, otce, babičku, bratra, sestru, kamarádku. Jedna respondentka uvedla specifickou zkušenost – M. T.: „Se smrtí jsem se potkala doma a pracovala jsem jako sestra na dětské resuscitaci (s nadsázkou by se dalo říci, že kontakt s umíráním a se smrtí byl náš denní chleba) a v domácí péči.“ Při zobecnění je možné říct, že všichni dobrovolníci měli již ve své osobní historii nějakou zkušenost se smrtí nebo umíráním, přímo nebo nepřímo. Osobní historie člověka tedy podle našeho názoru má vliv na rozhodování a motivaci.

Otázky číslo 3 a číslo 4 byly položeny s předpokladem, že mohou nepřímo přinést poznatky týkající se toho, zda dobrovolníky motivoval nějaký osobní prospěch, zda něco získali. Nebo zda-li vykonávají činnost navzdory tomu, že je to něco „stojí“. M.T. uvedla, že vždy jí to něco dalo, ale blíže nespecifikovala. Co se týče práce v hospice, uvedla, že se jí líbí, když „můžu být u toho a pomoci, aby se fyzicky člověk cítil dobře, a třeba jen trošinku pomoci k tomu, aby člověk došel do stavu pokoje, aby se měl čemu zasmát, mohl ještě prožít něco pozitivního, aby se nebál, aby měl klid... učím se z toho, jak řeší situaci rodina“. Domníváme se, že například tady se ukazuje altruistický motiv jednání. Většina respondentů se vyjádřila, že jim práce v hospice a zkušenost s umíráním více dala, než vzala. Ze zmíněných odpovědí můžeme vyjmenovat: zklidnění, vyrovnání, ukázání smyslu života (vícekrát), poučení o životě (vícekrát), naplnění snahy být lidem platná, zkušenost s umíráním (vícekrát), rozvoj vlastní osobnosti, odhalení vlastních schopností, uspokojení z toho být někde užitečná, okamžiky strávené s lidmi v hospici i s ostatními dobrovolníky, poznání vlastních limitů, „radost ze sebe samé, že jsem schopna dělat něco bez finanční odměny“. (L.M.) Některé ze „zisků“ podle našeho názoru naznačují, že za motivací může být snaha uspokojovat si vlastní potřeby (snaha být užitečný nebo snaha o sociální kontakt). V žádném zisku jsme však zatím nenašli stopy po „nebezpečných motivech“ dobrovolné činnosti jak je podle Vitouškové uvádí Tošner a Sozanská (viz. teoretickou část, s. 47)

Co se týče uváděných „ztrát“ provázejících práci v hospice a zkušenost s umíráním, 5 respondentů nevedlo nic, co by jim to „vzalo“. Jeden respondent uvedl, že

tím získal i ztratil, ale blíže to nespécifikoval. Jeden respondent označil otázku za nepochopitelnou a jedna respondentka uvedla, že jí práce v hospice vzala čas. Obecně by se dalo říci, že možné zisky, i když ne materiální, mohou hrát svou roli při rozhodování se k dobrovolné činnosti. Zisky jsou většinou v abstraktní podobě poznání, uspokojení, pocitu vlastní užitečnosti.

Respondenti, kteří se vyjádřili k otázce toho, co se jim líbí na hospici (odpovědi tří respondentů nebyli odpověďmi na danou otázku) uváděli hlavně to, že se jim líbí „myšlenka“ hospice, smysluplnost hospicové péče, důstojného umírání. To by mohlo napovídat tomu, že se u nich projevuje tzv. „nerozvinutá motivace“, jak jí uvádějí ve své knize podle Fričova výzkumu Tošner a Sozanská. Se stejnou četností uváděli respondenti jako pozitivní faktor možnost setkávat se s lidmi, rozvíjet vztahy. Tady by bylo možné naznačit, že motivujícím faktorem může být uspokojování své potřeby někam patřit, potřeba lásky.

Konkrétní nelibost vyjádřil jen jeden respondent – O.A.: „nepáči – množstvo prekážok vytvorených postojom spoločnosti a zákonom“.

Pátá otázka byla zjišťováním sociální sítě a sociální opory, případně otázkou, ve které se mohla ukázat role morálních vzorů – mohlo se projevit chování motivované na základě nápodoby morálních vzorů. Jeden respondent uvedl, že na otázku nemůže odpovědět, protože nikoho nemá. Ani jeden respondent výslovně neuvedl, že pro něj okolí nemá pochopení. Ve třech případech byla uvedena váhající odpověď ve smyslu toho, že okolí to respektuje, i když jim to připadá divné. J.V. uvedla odpověď: „Myslím, že ano, ale už som sa pristihla pri pocite, že im to príde čudné, nepochopiteľné, že si tým niečo riešim...“. Tato odpověď trochu mimo kontext otázky naznačuje, že u zmíněné respondentky by za motivací mohla být snaha řešit nějaké otázky ze své vlastní historie, osobní neštěstí nebo hledání vlastní rovnováhy. To by byl jeden z nebezpečných motivů uváděn Tošnerem a Sozanskou podle Vitouškové. Zda-li je tomu tak, není možné s jistotou říct.

Jiní respondenti uvedli, že v okolí mají pro svou činnost podporu, dokonce se o ní zajímají, a „tím se zároveň daří myšlenku hospicové péče šířit dál“ (B.S.), „má to zpětně i dobrý vliv na mé děti, že se učí sloužit“ (D.O.).

Není možné z uvedených odpovědí říct, zda-li při motivaci vybraných dobrovolníků měla nějaký význam nápodoba morálních vzorů. Důležitost sociální opory je z odpovědí, domníváme se, zřejmá, její souvislost s motivací dle našeho názoru z uvedených odpovědí není možné odvodit.

Šestá otázka byla přímý dotaz na to, co dobrovolníky do hospice přivedlo. Uvádíme původní odpovědi respondentů.

B.S.: „Do hospicu mne přivedla asi potřeba dělat ve svém volném čase (kterého ale není moc) něco opravdu smysluplného. Měla jsem potřebu být někde někomu užitečná a to mi práce dobrovolníka CD nabízela.“

D. O.: „Pomáhat lidem, doprovázet je, naslouchat jim.“

D.K.: „Pomoci realizovat báječnou myšlenku.“

J.V.: „Cez smrť vlastnej mamy som pochopila, aká veľká mezera je v zdravotníctve, práve v období umierania človeka, jak málo citu, času.....Proste som cítila, že tam by mohlo byť moje miesto.“

L.M.: „Když nad tím teď přemýšlím, hlavním motivem – tehdy asi jen podvědomým – bylo poznat lépe smrt a umírání, abych se na ni lépe připravila, tedy nejen na tu svou, ale i na odchod blízkých lidí. Ale obecně mám ráda staré lidi, ráda si s nimi povídám, zajímá mě jejich život, často velmi bohatý a neuvěřitelný, a taky doufám, že lépe pochopím, co opravdu je v životě důležité.“

M.T.: „Být přítomen smrti druhého (je to obrovský moment), držet ho za ruku, mluvit na něj nebo s ním jen „bejt“ jsem považovala vždy za velkou čest.“

M.Č.: „Pomáhat druhým, kteří pomoc potřebují, dokud to můj zdravotní stav dovolí.“

O.A.: „Hlas Srdce“.

Vícekrát se jako motiv objevila potřeba být užitečný. Zdá se, že se objevuje i tzv. „nerozvinutá motivace“, stačí pokládat myšlenku hospicové péče za užitečnou a už tento fakt motivuje ke konání. Domníváme se, že minimálně u jednoho respondenta je motivem snaha nalézt vnitřní rovnováhu a tato motivace je nevědomá resp. nereflektovaná. U mnohých respondentů by se chování dalo označit za sociálně motivované. Protože nesdílíme přesvědčení o obecně egoistické motivaci, domníváme se, že při motivaci většiny respondentů sehrál svou roli altruismus.

V sedmé otázce se podle našeho mínění mohla ještě lépe ukázat motivace dobrovolníků, protože kdo je silně k něčemu motivován, dovede to zprostředkovat i jiným. Dva respondenti se vyjádřili, že nedovedou na otázku odpovědět. Důvodem byl názor, že rozhodnutí se pro dobrovolnou činnost je osobní a individuální záležitost. Další z odpovědí byla motivace otázkou „Představ si, že bys sám umíral, jaký odchod bys chtěl?“ (D.K.) V pozadí této odpovědi – otázky je podle našeho názoru cítit přesvědčení o správnosti a prospěšnosti hospicové péče.

Respondent M.Č. uvedl na otázku, co by řekl někomu, koho by chtěl motivovat k tomu stát se dobrovolníkem, následovně: „snad jen to, že nikdo nikdy neví, kdy sám bude podobnou pomoc potřebovat a proto je správné pomáhat těm, kteří pomoc teď potřebují a kterým ji můžeme dát.“

Z uvedené odpovědi podle našeho názoru je možné vyvodit přítomnost reciproční motivace u daného respondenta, ale také náznaky nebezpečných motivů jako snaha něco si zasloužit, nebo snad náznaky osamělosti.

Respondentka B.S. uvedla, že „nejlepší motivací je návštěva a setkání se zaměstnanci Cesty domů. Lidé i prostředí CD působí tak pozitivně, že to mluví samo za sebe. Určitě i účast na některé z akcí pořádaných CD může být pro případné dobrovolníky motivující. Velmi důležité je i to, že si každý může zvolit dobrovolnickou práci dle svých možností a schopností. Znalosti a zkušenosti získané při této práci jsou pro každého z nás důležité i v osobním životě.“

Zde se domníváme, že je možné mluvit o prosociálně motivovaném chování, u respondentky jako motivující faktor působí lidé. Věříme, že je možné mluvit i o reciproční motivaci, kdy je působení v hospice „odměněno“ uspokojujícími vztahy s lidmi, získáním nových znalostí, zkušeností a rozvojem své vlastní osoby.

Respondentka D.O. uvádí: „Nemocní a umírající lidé mají už většinou správně srovnaný žebříček hodnot, protože už jim nezbývá moc času. Je to obohacující pro pečovatele, pokud se tím nechává ovlivnit. Navíc setkáním s těmito lidmi, kteří ze sebe mohou vyzařovat vyrovnanost, jsem se i já přestala bát umírání a smrti. Naučilo mě to, že je to jedna část života, která nemusí být jen tím nejhorším v životě, dá se naplnit pro umírajícího, ale i pro ty, kde se o něho starají.“ Znovu jsou tu uváděny jisté „zisky“

a možná by se dalo mluvit o recipročné motivaci, ale do jisté míry také o jednání na základě morálního přesvědčení.

L.M. odpověděla na otázku jak motivovat následovně: „Přijď poznat druhou stránku života, o které se moc nemluví, a dozvědět se o životě spoustu zajímavých věcí.“ Z téhle odpovědi není podle našeho názoru jednoznačně možné odvodit, co motivuje respondentku. Domníváme se, že je tu však vyjádřená důvěra v organizaci a cítit i přesvědčení, že pomáhá šířit dobrou myšlenku. To jsou pilíře tzv. „nedostatečné motivace“.

M.T. k uvedené otázce poskytuje následující stanovisko: „Řekla bych mu, ať si nemyslí, že dělá něco výjimečného, hrdinského, ale že je to potřebné. Pokud by projevil zájem být dobrovolníkem v „Cestě domů“, tak bych mu řekla, jakou činnost může vykonávat, a že to není jen činnost v rodinách a přímo u umírajících. Nikoho bych k této činnosti nikdy nepřemlouvala. Každému je vlastní něco jiného a je povolán k něčemu jinému. Řekla bych mu, že to někdy může hodně bolet, i když se to týká cizího člověka. Zažila jsem, že jsem prošla všemi fázemi (popření, agrese.....smíření – i po 7 letech hodně kulhá.) u pacienta – cizího člověka, když jsem pracovala v DP.“

Domníváme se, že u této respondentky na základě téhle odpovědi můžeme mluvit o konvenční, resp. normativní motivaci.

V poslední otázce jsme respondenty požádali, ať uvedou 3–4 hodnoty/ctnosti, které považují za nejdůležitější. Od odpovědí jsme očekávali získání pomocných informací. Respondentka M.T. uvedla „Ochota sloužit a ne manipulovat. Snaha vcítit se do druhého – do jeho potřeb a správně na ně reagovat. Pěstování těchto vlastností – jinak zakrní, atrofují.“ Zde, podle našeho názoru, i z hodnot můžeme vidět „zdravou motivaci“ – hned první hodnota kontrastuje z tzv. nebezpečnými motivy. Dále je možné vycítit, že pro respondentku je důležitá empatická motivace.

Ostatní respondenti uváděli (některé hodnoty resp. ctnosti uváděné opakovaně): úctu k člověku, vcítění do druhého člověka, usmíření, dobro, otevřené, upřímné srdce, nepřipoutanost, toleranci, kráčení po cestě k pravému poznání, lásku ve všech jejích podobách a projevech, lásku – soucit, víru, naději, zodpovědnost, poctivost, obětavost, spolehlivost, upřímnost, smysl pro humor, spolehlivost a empatii (emoční inteligenci), upřímnost, respekt k sobě i ostatním, důvěryhodnost.

I mezi uváděnými hodnotami a ctnostmi jsou mnohé z těch, které působí na motivaci, a o kterých bylo pojednáváno v teoretické části.

Diskuse

Pokládáme za potřebné na úvod diskuse upozornit na jisté hranice a slabá místa, které je nutno zohlednit i při hodnotě interpretace výsledků. Vzorek v našem výzkumu je malý, co vzhledem k tomu, že se jednalo o kvalitativní výzkum, nehrálo natolik důležitou roli. Je však nutno zmínit, že důležitou proměnnou při konečném výběru vzorku sehrál samotný zájem a ochota respondentů dotazníky vyplnit.

Některá zjištění mohou být poněkud částečná, ale domníváme se, že navzdory tomu mohou mít velký praktický význam v porozumění problematice motivace dobrovolníků.

Věříme, že silnou stránkou dané práce je propojení teoretické části, která obsahuje různé pohledy na motivaci s praktickými poznatky získanými v části empirické.

Za velmi důležitý považujeme fakt, že u dotazovaných dobrovolníků se podařilo najít různé druhy motivace do jisté míry shodující se s druhy motivace uváděnými všeobecně, ale také s druhy motivace, které byly uváděny konkrétně pro dobrovolníky v České republice.

Otázka, která vzniká, je, zda-li je možné vymezit jeden hlavní zdroj motivace. Nedomníváme se, že je tomu tak. Věříme však, že je možné určit, co je při motivaci nejdominantnějším motivem. Pokud by byl respondentům předložen ještě například standardizovaný dotazník týkající se osobnostních charakteristik, bylo by možné zařadit si i motivaci do širších souvislostí, co se týče struktury jednotlivé osobnosti.

ZÁVĚR

Cílem naší práce bylo poskytnout dostatečné množství teoretických poznatků týkajících se motivace. Domníváme se, že cíl se nám podařilo naplnit a k teoretickému uvedení do problematiky motivace bylo přistupováno z pohledů různých autorů, jak domácích, tak zahraničních. Výčet nebyl zaměřen jen na „klasiky“ a „velké“ autory, ale uvádí i méně známé koncepce od poměrně málo známých autorů. Tenhle fakt považujeme nikoliv za handicap, ale za faktor obohacující.

V empirické části interpretujeme výsledky výzkumu, který jsme provedli v domácím hospici Cesta domů. Podle našich zjištění u dotazovaných dobrovolníků můžeme nalézt některé standardní motivační faktory. Nejčastěji uváděné motivy, jako například touha pomáhat, nepřekvapí, nakořik se u dobrovolníků v pomáhajících profesích do jisté míry očekávají.

Mezi motivačí obecně určenou a motivačí či motivy vedoucích konkrétní jedince k vykonávání dobrovolné činnosti v určeném zařízení byla zjištěna jistá podobnost.

Neprokázalo se, že by jedinci byli motivováni především intrinsicky. Roli při jejich motivaci sehrály jak vnější, tak i vnitřní faktory.

Podle našeho názoru je možné říct, že se u zkoumaného vzorku ukazovala jistá míra altruismu.

Domníváme se, že do budoucna by bylo nesporně obohacující porovnat motivaci dobrovolníků pracujících v hospici, na místě kde se setkávají se smrtí a umíráním, a motivaci dobrovolníků pracujících v jiných pomáhajících profesích.

Věříme, že poznatky shromážděné v naší práci bude možné dál využít při výběru, motivování a dalším rozvoji dobrovolníků v různých pomáhajících profesích.

Literatura

_____, 1990, Biblia. Tranoscius, Liptovský Mikuláš

Arnoldová, A., 2002, Slovník sociálního zabezpečení. Galén, Praha

Autor neuveden, 2001, Vstupní texty k třídním seminářům programu CPSI – Partnerství, Komunita, Filantropie, Participace, Nadace Open Society Fund Praha, Praha

Autor neuveden, O organizaci paliativní péče, z originálu Recommendation Rec (2003) 24 of the Committee of Ministers to member states on the organisation of palliative care, Strasbourg 2003 přeložila Agentura Sarah, Cesta domů, Praha

Batson, C. D.; Ahmed, N.; Lishner, D. A.; Tsang, Jo – Ann, 2002, Empathy and Altruism. in: Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press, New York
(V českém jazyce uváděno podle skeletového překladu Eleny Germanové)

Cassell, E. J., 2002, Compassion. in: Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press, New York
(V českém jazyce uváděno podle skeletového překladu Eleny Germanové)

Eco, U., 1997, Jak napsat diplomovou práci. Z ital. Orig. Come si fa una tesi di laurea. Bompiani, Miláno 1977, přeložil I. Seidl, Votobia, Olomouc

Hagemannová, G., 1995, Motivace. Z angl. orig. The Motivation Manual, Gower, místo vydání neuved. 1982, přel. K.Kvapil, Victoria Publishing, Praha

Hartl, P., Hartlová, H., 2000, Psychologický slovník. Portál, Praha

- Hendl, J., 2005, Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Portál, Praha
- Kolektiv autorů pod vedením Věry Petráčkové a Jiřího Krause, 1995, Akademický slovník cizích slov. Academie, Praha
- Kolektiv autorů, 2000, Filantropie v České republice a účast občanů na věcech veřejných. Community Partnership Support Initiative, místo vydání neuvedeno
- Kolektiv autorů, 2001, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Volume 24. Elsevier, Oxford
- Madsen, K. B., 1968, Teorie motivace. z angl. orig. Theories of Motivation, Munksgaard, Copenhagen, přeložili E. Bakalář, C. Lukavský, J. Neumann a P. Příhoda
- Maslow, A. H., 2000, Ku psychologii bytia. Z angl. orig. přeložil M. Bača, Persona, Modra
- Matoušek, O., 2003, Slovník sociální práce. Portál, Praha
- Mikšík, Oldřich. Psychologická charakteristika osobností, Praha, Karolinum 2001
- Müller jr., K., 2002, Češi a občanská společnost. Triton, Praha
- Nakonečný, M., 1996, Motivace lidského chování. Academia, Praha
- Nakonečný, M., 1997, Encyklopedie obecné psychologie. Academia, Praha
- Nakonečný, M., 2005, Sociální psychologie organizace. Grada Publishing, Praha
- Pera, H., Weinert, B., 1996, Nemocným nablízku. Z něm. orig. Mit Leidenden unterwegs. St. Benno Verlag r. 1991 přeložil P. Munzar, Vyšehrad, Praha

- Řektořík, J. a kol., 2001, Organizace neziskového sektoru. Ekopress, Praha
- Říčan, P., 1973, Psychologie osobnosti. Orbis, Praha
- Schaad, M., 1998, Neziskové organizace v ekonomické teorii: analýza vývoje a motivace bezplatných dobročinných aktivit. Z něm. orig. Nonprofit-Organisationen in der ökonomischen Theorie: Eine Analyse der Entwicklung und der Handlungsmotivation der Freien Wohlfahrtspflege, Weisebaden, Deutscher Univeristäts Verlag 1995, přeložila S. Kozáková, Masarykova univerzita, Brno
- Schulman, M., 2002, How We Become Moral – The Sources of Moral Motivation. in: Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press, New York
(V českém jazyce uváděno podle skeletového překladu Eleny Germanové)
- Sláma, O., Špínka, Š., 2004, Koncepce paliativní péče v ČR. Cesta domů, Praha
- Sokol, J., 2001, Člověk jako osoba. Universita Karlova, Praha
- Sokol, J., 2004, Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů. Vyšehrad, Praha
- Svatošová, M. se spoluautory, 1998, Hospic slovem a obrazem. Ecce homo, Praha
- Svatošová, M., 1995, Hospice a umění doprovázet. Ecce homo, Praha
- Špinková, M. A kol., 2006, Na cestách domů. Cesta domů, Praha
- Špinková, M., Špínka, Š., 2004, Standardy domácí paliativní péče. Cesta domů, Praha

Tošner, J., Sozanská, O., 2002, Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích. Portál, Praha

Elektronické a papírové dokumenty

<http://slovníky.sms.cz> - internetový přístup k cizojazyčným slovníkům a slovníku cizích slov

<http://www.cestadomu.cz/> - webová stránka občanského sdružení, jež provozuje Domácí hospic Cesta domů

<http://www.dobrovolnik.cz> - stránka pro dobrovolníky

<http://www.forma.sk/onlines/slex/> - elektronický lexikon slovenského jazyka

<http://www.hospice.cz/hospice1/index1.php> - nejobsáhlejší webová stránka týkající se hospiců v ČR

<http://www.hospice.sk/hospice1/index1.php> - slovenská mutace české obsáhlé webové stránky o hospicích

<http://www.mzcr.cz> – webová stránka Ministerstva zdravotnictví České republiky

<http://www.nezavirejteoci.cz/> - stránka kampaně na podporu paliativní péče v ČR

<http://www.slovník-cizich-slov.cz> - internetový slovník cizích slov

<http://www.umirani.cz/> - webová stránka týkající se umírání, hospiců, terminální péče, paliativní medicíny a i.

<http://www.who.int/en/> - stránka Světové zdravotnické organizace

Stanovy Hospicového občanského sdružení Cesta domů, dostupné na <http://www.cestadomu.cz/res/data/001/000212.doc>

Zpráva o činnosti Hospicového občanského sdružení Cesta domů, 2003 (Výroční zpráva) – dostupné taky na <http://www.cestadomu.cz/res/data/000121.doc>

Zpráva o činnosti Hospicového občanského sdružení Cesta domů, 2004 (Výroční zpráva) – dostupné taky na <http://www.cestadomu.cz/res/data/008/001066.doc>